

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

**Centar za filozofska istraživanja i Medjunarodni
centar za promociju interreligijskog dijaloga pravde i
mira “Zajedno”. Religija i državnost: Dekleracija za
svjetsku etiku**

Huković, Seid

1996

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/49293c12-3541-4e50-b53d-159209675862>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNE I HERCEGOVINE

RELIGIJA I DRŽAVOTVORNOST
DEKLARACIJA ZA SVJETSKU ETIKU

SARAJEVO, 1996.

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

POSEBNA IZDANJA

KNJIGA CVI

ODJELJENJE DRŠTVENIH NAUKA
CENTAR ZA FILOZOFSKA ISTRAŽIVANJA

I

MEĐUNARODNI CENTAR ZA PROMOCIJU INTERRELIGIJSKOG DIJALOGA,
PRAVDE I MIRA "ZAJEDNO"

Knjiga 31

RELIGIJA I DRŽAVOTVORNOST
DEKLARACIJA ZA SVJETSKU ETIKU

Redakcioni odbor

SEID HUKOVIĆ, FILIP ŠIMIĆ, ARIF TANOVIĆ

Glavni urednik

SEID HUKOVIĆ

predsjednik Akademije nauka i umjetnosti
Bosne i Hercegovine

SARAJEVO, 1996.

ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

SPECIAL PUBLICATIONS

VOL. CVI

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

THE CENTER OF PHILOSOPHICAL RESEARCH

AND

THE INTERNATIONAL CENTER FOR PROMOTION OF
INTERRELIGIOUS DIALOGUE, JUSTICE AND PEACE "TOGETHER"

Vol. 31

RELIGION AND STATECRAFT
DECLARATION TOWARDS GLOBAL ETHICS

Editorial board

SEID HUKOVIĆ, FILIP ŠIMIĆ, ARIF TANOVIĆ

Editor

SEID HUKOVIĆ

President of the Academy of Sciences and Arts
of Bosnia and Herzegovina

SARAJEVO, 1996.

SADRŽAJ

POZDRAVNE RIJEČI:

Seid Huković 7

Krstan Bijeljac 9

I IZLAGANJA:

Arif Tanović:

Religija i državotvornost 13

Leonard Swindler:

Odvajanje religije od države: Napredak ili nazadovanje 19

Avdo Sućeska:

Pogled na odnos religije i državotvornosti u
južnoslavenskim zemljama 31

Boris Nilević:

O položaju Srpske pravoslavne crkve u Osmanskom Carstvu 35

Hermann Probst:

Država i crkva u Njemačkoj, obaveznost aktivne tolerancije 39

Vladimir Premec:

Svjetovna i duhovna vlast 43

Sulejman Grozdanić:

Poziv "na viru" 45

Ivo M. Tomić:

Fenomenologijski pristup odnosu države i religije 49

II PRILOZI:

– Deklaracija za svjetsku etiku 63

– Welt ethos – Fondacija za interkulturno i interreligijsko
istraživanje, obrazovanje i sastanke 77

Lektor i korektor
EMIRA TANOVIĆ

Tehnički urednik
RUŽICA RIOROVIĆ

Obrada na kompjuteru
RASIM KOVAČEVIĆ

Štampa
Grafički atelje "OSKAR"

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Biblioteka Akademije nauka i umjetnosti
Bosne i Hercegovine

UDC 322.2 (497.15)(082)

Religija i državotvornost: Deklaracija za svjetsku etiku/
Urednik Seid Huković.- [Zbornik radova]. -Sarajevo : Akademija
nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Međunarodni centar za
promociju interreligijskog dijaloga, pravde i mira "Zajedno",
1996. - 80 str.; 24cm. - (Posebna izdanja / Akademija nauka
i umjetnosti: knj.106 : Odjeljenje društvenih nauka : knj.31 :
Centar za filozofska istraživanja)

Na spor. nasl. str.: Religion and Statecraft : Declara-
tion Towards Global Ethics / Editor Seid Huković

1. Religija i državotvornost : Deklaracija za svjetsku etiku
2. Huković, Seid

POZDRAVNE RIJEČI

Seid Huković, predsjednik ANUBiH

Poštovani gosti, drage kolege akademici, poštovani učesnici rasprave na temu RELIGION, THE MISSING DIMENSIONS OF STATECRAFT, ili u slobodnom prevodu: religija, nedostajuća dimenzija državotvornosti.

Davno su rekli da se historičari bave poviješću, da se znanstevnici bave sadašnjošću, dok se političari bave sadašnjošću i budućnošću. Ljudi koji se bave religijom se međutim bave, na poseban način, sa sve tri vremenske dimenzije, prošlošću, sadašnjošću i budućnošću. Oni su iznad dnevne politike kada se bave budućnošću, oni se koriste metodologijom znanosti kada proučavaju sadašnjost u raznim zemljama. Kada donose poruke, to čine na taj način što dobro poznaju prošlost svoju, prošlost društva i prošlost države, o kojoj govore ili pišu.

Dozvolite mi da u ovoj kratkoj riječi kažem još samo jednu misao. Htio to neko ili ne htio, religija je velika moć, to se vidjelo baš u ovim vremenima. Davno, kada je država kao organizirana zajednica bila u svojim počecima ili kada je državna zajednica bila slaba iz bilo kojeg razloga, vjerska zajednica je vršila i vrši razne tzv. "društvene djelatnosti" kao što su obrazovanje, odgoj, liječenje i socijalnu skrb i niz drugih društvenih aktivnosti. Kako je država jačala ili kada se u našem konkretnom slučaju državna uprava utvrđuje, država pomalo smanjuje zdravstvenu zaštitu, pomoć u obrazovanju, nauci i kulturi, pa čak i socijalnoj skrbi, a religiji je ostavila vjerski život. Kada prijete smrt državi, kaos i anarhija, kada zavlada siromaštvo kao što je kod nas bilo, ponovo se javlja vjerska zajednica da liječi, tješi, hrani, školuje i to čini na svoj način, ne tražeći ništa za uzvrat.

Dakle, htio to neko ili ne, vjerska zajednica je tu da spasava dušu, da traži pomirenje sa Bogom, pomirenje sa ljudima, pomirenje sa prirodom, pomirenje sa sobom. Religija je tu da djeluje ne samo pragmatično, ona je tu da produži svoje trajanje, da očuva svoje biće, svoje svetinje, svoje dogme. Kada je u opasnosti svaki civilizacijski red, onda treba da budemo svi saveznici, da se izađe na pravi put. U to ime vas pozdravljam i želim vam svaki uspjeh i da se dobro osjećate u našoj sredini.

Ukoliko bude prilika za diskusiju, želio bih da iznesem nekoliko misli o dobru i zlu. Moja rasprava često počinje time da je kod čovjeka potrebno da mu budu ispravne misli iz kojih proizilaze iskrene riječi a iza njih da slijede dobra djela. Međutim, čovjek se ne rađa kao dobar ili zao, on se odgojem i obrazovanjem formira u socijalno, asocijalno ili čak kao antisocijalno biće.

Kao ljekar uvijek sam se držao pravila 'primum nil nocere', što nipošto ne znači da se treba suzdržavati od činjenja u dobroj namjeri, kada god za to ima potrebe, hrabrosti i znanja. Priroda čovjeka niti je kongenitalno dobra niti zla, ona je potencijalno i jedno i drugo. Mnogo tu mogu učiniti porodica, nešto manje škola, a najmanje radni kolektiv. U sve ovo treba da se umiješa religija, koja kazuje da misli kontroliše uzvišeni Bog.

Demonske misli se roje u patološki poremećenim mozgovima kojima se mora spriječiti da odlučuju o sudbini ljudi i grupa.

Iz čega se rađa demonska snaga i šta činiti da joj se suprotstavi? Svaki čovjek s manje ili više žara ide u borbu sa prirodom i univerzumom da mu što više otme u svoju korist. Tom prilikom uništi daleko više nego se okorisi. Moralitet, etika i religija su "kontrola" misli da se traži ravnoteža između egoizma i pohlepe s jedne strane i univerzuma sa druge. Nikada se ne smije smetnuti s uma da danas znanstvenici jedinu svrhu života vide u tome da se produži život, a kako ga produžiti – kada se ratuje sa prirodom do te mjere da se sve pretvara u pustinju i pepeo.

Opasnost po čovječanstvo dolazi od njega samog. Da se ljudi tuku sabljama, bilo bi stotinu puta manje žrtava nego što se tuku artiljerijom i sofisticiranom ratnom tehnologijom. Ratna tehnologija kojoj su kumovali znanstvenici je poslužila egoizmu i zloći. Neki znanstvenici misle da nastupa ludilo, shizofrenija kada nema autokritike. Danas se misli da nastupa vrijeme kada nema negativnog feed back-a, kada nema reakcije na akciju i obratno. Demonske misli o genocidu, o tome da cilj opravdava sredstva su danas veoma aktuelne, a nisu pod uticajem negativnog feed back-a.

Na koncu želim da završim sa onim kako sam započeo. Mi živimo u nuklearno doba i paklena nuklearna vatra je moguća – da sprži sve. Nije moguć oprost najvećeg grijeha, genocida. Povijest međutim uči da su najveći grijesi bili opraštani uz hipokritičko izvinjenje. Religija treba da bude onaj činilac koji će ukazati da se ne smije zlo niti misliti, kamoli govoriti, a pogotovo činiti.

Ovo nekoliko riječi može izgledati nerelevantno, ali iskreno mislim da mi moramo približiti misli, riječi i djela, ako želimo da budemo dostojni života na ovoj zemaljskoj kugli, koja nije stvorena samo za našu generaciju.

Ovom prilikom izražavam posebnu zahvalnost fra Marku Oršoliću na inicijativi i potpori za održavanje ovog okruglog stola. Pozdravljam i naše uvažene goste iz inostranstva, prof. Poula Mojzesa (Rosemond College, USA), prof. Leonarda Swindlera (Temple University, USA) i prof. Hermana Probstu (München) i još jednom, sve vas, učesnike u ovom skupu.

Hvala!

Prota Krstan Bijeljac

Poštovani

Imam čast da vas pozdravim ispred Međunarodnog centra za promociju interreligijskog dijaloga, pravde i mira "Zajedno". Centar duguje posebnu zahvalnost Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, njenom Centru za filozofska istraživanja Odjeljenja društvenih nauka kao i akademikima prof. dr. Seidu Hukoviću i prof. dr. Arifu Tanoviću što su se prihvatili da sarađuju sa Centrom "Zajedno", čega je rezultat i ova rasprava na temu "Religija i državotvorstvo".

Isto tako izražavam zahvalnost akademikima i profesorima, kulturnim i javnim radnicima koji su se odazvali pozivu da uzmu učešća na ovom skupu. Posebno zahvaljujem uglednim gostima iz inostranstva.

Tema koju smo postavili dolazi u pravi čas, jer se nalazimo u danima kada su se Ujedinjene nacije i određene svjetske sile uveliko zauzele da se uspostavi mir u Bosni i Hercegovini i demokratski odnosi u političkom životu države.

Svjestan sam da mi, danas, pa sigurno i poslije, nećemo imati odlučujući glas u rješavanju odnosa Crkve i države, ali će, nadam se, glas i mišljenje određenih političkih, vjerskih, naučnih i drugih društvenih i javnih institucija biti cijenjeni u donošenju konačnih rješenja.

Dobro je da o tome govorimo. Ovdje su, vidim, prisutne uvažene ličnosti koje mogu na postavljenu temu kompetentno izlagati. Imam u vidu da ćemo svi govoriti ad personam, ne prejudicirajući stavove institucija u kojima radimo, ovo posebno mislim na cijenjene ličnosti iz institucija vjerskih zajednica...

Ne bi bilo dobro da se ustavna i zakonska rješenja iz ove oblasti donose bez širih rasprava i razgovora. Smatram da je i ovo način da doprinesemo donošenju rješenja koja će prihvatiti i svi građani, bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost.

Hvala!

I IZLAGANJA

Arif Tanović

RELIGIJA I DRŽAVOTVORNOST

I

Tema koja je naslovljena na ovom okruglom stolu može se razmatrati na više načina, odnosno na više nivoa i sa više aspekata, kako je naznačeno u pozivnom pismu. Moguća su najmanje tri pristupa.

1. Filozofsko-teorijski, koji bi raspravljao suštinu, bit i smisao religije i države, odnosno značenje tih kategorija i realnih fenomena.

2. Posebni naučni pristup: historijski, sociološki ili politikološki koji bi utvrđivao činjenice i relacije države i religije u cjelovitom povijesnom sklopu.

3. Vrijednosno-normativni pristup koji bi ponudio ljestvicu vrijednosti, vjerovatno u redoslijedu: sveto, duhovno, moralno, političko, egzistencijalno, te imperative i norme koje iz te skale proizilaze za praktične i sasvim konkretne aktivnosti.

Smatram da te nivoe razmatranja treba razlikovati, ali ne i nužno sasvim podvajati. Jer, teorijski je legitimno cjelovito i svestrano razmatranje problema, što sugerise i moderna naučna metodologija, koja prevazilazi pozitivistički dogmatizam kakav je dugo vladao u filozofiji i nauci i još uvijek opterećuje duhove istraživača i mislilaca.

Može se, na primjer, prihvatiti teza da iz jednog činjeničkog iskaza ili dokaza o relaciji religije i države, u smislu njene državotvornosti kakva je bila u historiji i kakva jeste u savremenosti, nije moguće formalnološki izvesti vrijednosno-normativni stav o tome šta bi trebalo da bude (Sollen), šta bi trebalo činiti, šta je ispravno. Jer činjenice se mogu različito interpretirati i na osnovi toga izabrati različite pravce ponašanja. U pitanju je slobodni izbor, opredjeljenje i volja subjekata, individualnih i društvenih skupina.

No, nesumnjivo je za racionalna bića da je za njihovo vrijednosno, moralno ili političko opredjeljenje od bitnog značaja spoznaja istine, uvid u činjenice, evidencija provjerenog iskustva, jer su to najpouzdanije pretpostavke da bi se izabrao najbolji put ljudski ispravnog djelovanja.

Istina je općepriznata ljudska vrijednost po sebi i nužna pretpostavka za dezideologizaciju spoznaje i ljudske prakse, za demistifikaciju mitova i oslobađanje od zabluda i predrasuda raznih vrsta, kojih je prepuno u ljudskom duhovnom i praktičnom životu. U tom smislu aktuelan je naučni odnos prema historijskom romantizmu, kakav je i danas prisutan, bez potrebne kritičke refleksije.

Primjerice, govori se o maltene idiličnom odnosu Crkve bosanske i srednjovjekovne države, o bogumilskoj herezi koju štiti država - kao da ta relacija nije oscilirala kroz nekoliko vijekova, kao da nije bilo izvanjskih pritisaka i inkvizicijskih ekspedicija, lokalne prevrtljivosti i prevjeravanja. Zamršeni odnosi su se mijenjali od prvih banova do posljednjih kraljeva, koji su na kraju, po diktatu Rima, bezobzirno i krvavo proganjali ili istrebljivali svoje heretičke podanike, a ovi su potom prihvatili islam i Osmanlije.

Nekritički se govori i piše i o religijskoj toleranciji u vijekovima turske vladavine na ovim prostorima Balkana, kao da islam nije bio državna religija turske teokratske države. Brka se tolerantnost islama kao religije prema drugim religijama i državni status te religije što objektivno određuje i društvene relacije. Ma koliko trpeljivost prema drugim bila u srži islama i garantovana od strane države, socijalni status vjerskih zajednica nije mogao biti ravnopravan. Vjernici se u principu nisu sukobljavali, ali jest država posredovala svoje interese praveći podjele i privilegije, mada socijalne napetosti nisu bile bitno religijskog nego društveno-ekonomskog karaktera. Tolerancija je, dakle, relativna u historijskim uslovima.

Ideološko-političke predstave o jednakom tretmanu religijskih zajednica u vremenu austrougarske vladavine u BiH nisu se dugo održale naspram stvarne podrške Katoličkoj crkvi. U Kraljevini Jugoslaviji takode je bila proklamovana formalna jednakopravnost crkava, a širio se duh pravoslavlja kako u obrazovnom sistemu tako i u javnom životu. U socijalističkoj Jugoslaviji država jednako tretira sve religije kao negativnu uravnilovku i supresiju nad ispoljavanjem punine religijskog života. Iako to nije borbeni ateizam kao u drugim socijalističkim državama, jeste represivna tolerancija i prigušivanje vjerskog života, što je sa padom režima dovelo do erupcije vjerskih osjećanja, ali i klerikalizma i nacionalšovinizma.

Nastala je nova situacija na relaciji religija - država u kojoj dinamičnu sponu iznova čini nacija. Na Balkanu je inače religija bila i ostala faktor nacionalne diferencijacije, posebno na jezičkom području Srba, Hrvata, Crnogoraca i Bošnjaka. Kao što su nerazdvojni nacija i religija tako su zapleteni i odnosi nacija i država, koliko u novijoj historiji toliko još izrazitije u savremenim nacionalnim političkim programima. Amalgam države, nacije i religije u svom maksimalističkom i ekstremnom militarističkom obliku postao je izvor i uzrok konfliktnosti. Notorna je činjenica da je Srp-

sko-pravoslavna crkva i njena država Srbija izvršila totalnu nacionalnu homogenizaciju i agresivnu ekspanziju na susjedne države Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu sa devizom: "Svi Srbi u jednoj državi", kao cilj koji opravdava sva sredstva, pa i genocid, etničko čišćenje nesrpskog stanovništva, totalnu eksterminaciju Bošnjaka, destrukciju svih spomenika kulture i duhovnog života ovog naroda, što je djelomično i ostvareno.

Mali procenat naroda se suprotstavio ovoj fašističkoj avanturi, pošto je prethodno provedena dugotrajna indoktrinacija nacionalnim mitom i drugim oblicima zavoda i manipulacije religijskom i nacionalnom svijesću ljudi, te nacistička represija od strane aktualnog režima. Zato se i ne može govoriti o kolektivnoj nacionalnoj odgovornosti, ali imperativ kažnjavanja ratnih zločinaca ostaje uslov za pomirenje ljudi i naroda.

II

U kontekstu ove rasprave nadaje se pitanje o društvenoj moći i ulozi države i religije kao ideologije i kao institucije. Romantičarsko idealiziranje religije kao isključivo duhovne snage a države kao ogoljele fizičke moći teško mogu da zadovolje naučni kritički duh. U tom pogledu inspirativna je teorija Bertranda Russella (Bertrand Rasel) o moći kao novoj socijalnoj analizi.

Po toj teoriji, pojam moći je u društvenoj nauci analogan pojmu energije u fizici. Kao što energija ostaje konstantna mijenjajući svoje forme (mehanička, toplotna, električna, atomska i sl.) tako i moć u društvenom životu ostaje konstantna prelazeći iz jedne forme u drugu (ekonomska, vojna, administrativna, klasna, religijska, moralna, ideološka, moć naučnika, moć medija itd.). Ekonomsku moć analizirali su klasični ekonomisti i posebno K. Marx. Njegov prijatelj F. Engels objašnjavao je da se nije mislilo kako je ekonomski faktor u društvenom razvoju uvijek i svugdje odlučujući, nego da samo u krajnjoj instanci kao osnova određuje društvenu strukturu i superstrukturu koja se iskazuje u duhovnom životu u filozofiji, religiji i umjetnosti. Ovo je evidentno metafizička teorija, jednako nedokaziva kao i druge teze po kojima je u osnovi svega što jeste duh a ne materija, ideja a ne djelo, apsolutna ideja ili svemogućí tvorac svih svjetova, što se tumači na razne načine, odnosno prihvata u različitim objavama velikih svjetskih religija.

Gledano historijski, religije su kao društvene ideologije snažno determinisale način života ljudi. Zapravo, pogled na svijet određuje društvene oblike života ljudi i obratno, način života uvjetuje svjetonazor određene zajednice. Religijska vjerovanja su u srži povijesne svijesti civilizacija i državnih uređenja. Kao duhovna supstancija društvenih zajednica, religija daje pečat kulturno-civilizacijskim krugovima u svjetskim okvirima: pa i tamo gdje se dodiruju ili prožimaju kao što je slučaj u Bosni i na Balkanu gdje ne gube svoja obilježja.

Pokazuje se isto tako da civilizacijske cjeline kao tradicionalne sedimentirane kulture ostaju tvrdokorne i u savremenim uslovima naučno-tehnološke i informatičke ekspanzije najrazvijenije zapadne civilizacije, kojoj u osnovi stoji kršćanska religija i njoj odgovarajuća životna praksa. Međutim, prihvatajući modernu tehnologiju, istočne civilizacije zaštićuju svoje tradicionalne tokove duhovnog života. Islam, hinduizam, budizam, taoizam, pravoslavlje ne žele da ustuknu pred katoličanstvom. Ekumenizam se nevoljko prihvata, a dijalog među religijama i civilizacijama nije poprimio razvijenije oblike. Ta je činjenica vjerovatno ponukala Samuela Huntingtona da formuliše teoriju o mogućem sukobu civilizacija, jer se zapadna kultura nameće kao univerzalna, što druge ne prihvataju. Različite kulture i civilizacije postojale su oduvijek, a to što je univerzalno je suma humana svih kultura a ne samo jedne partikularne, koja mada naučno-tehnički najrazvijenija, nije eo ipso i univerzalna. Suponiranje partikularnog kao univerzalnog nosi mogućnost konflikta, koji međutim, nije neizbježan, ako se usvaja politika prihvatanja različitosti, koegzistencija, tolerancija, saradnja a ne suprotstavljanje, dijalog a ne isključivost, mir a ne rat - na političkom planu demokracija a ne totalitarizam. No te povijesne i ljudske mogućnosti ostaju otvorene i zavise od političke mudrosti i moralne snage.

Povijesno gledano odnos religija - državotvornost je svojevrsni rezime povijesnosti čovjeka i društva jer je, kao što smo pripomenuli, religija duhovna supstancija i aroma svih društvenih zajednica čovječanstva, čak i u obliku laicističke ideologije marksizma u zemljama tzv. real-socijalizma, u bivšem SSSR-u i na Istoku Evrope. Tamo je "naučni socijalizam" bio postao državna ideologija sa bitnim atributima državne religije u duhu pravoslavlja. To je primjer državne dominacije nad religijom u višestrukim oblicima otuđenja. Zato nije ništa čudno što poslije raspada boljševičkog carstva na scenu stupa pravoslavlje i njegov tradicionalni odnos spram drugih religija, koje se takode obnavljaju na tim prostorima.

Historijski primjeri dominacije religije nad državom su toliko poznati u ingerencijama Svete stolice i Halifata da ih nije potrebno posebno opisivati. No, rivalstvo religije i države neprestano traje i u savremenosti, poprimajući različite oblike od odvajanja države i religije na Zapadu u smislu sekularizacije do teokratskih država u nekim islamskim zemljama (Iran, Sudan) ili nediferencirani odnosi u Pakistanu i Izraelu. Ipak svugdje, pa i u SAD i evropskom Zapadu, religijski duh je u srži društvenog i državnog života.

U ovom razgovoru za okruglim stolom u Sarajevu nas, nužno, najviše zanima realnost i perspektiva relacije država - religija u Bosni i Hercegovini. Polazimo od toga da zajedničko dobro u državi treba da bude najviši princip, vrijednost i svrha, dakle opće dobro zajednice kao pravedno djelovanje, za što je potrebna praktička mudrost (phronesis) ili razboritost (prudentia).

Multikonfesionalnost je bosanska realnost i to ne samo danas, nego tradicionalno u toku deset stoljeća postojanja. Poslije katastrofičnog razaranja materijalnih osnova i društvenog bića zemlje, reintegracija BiH kao imperativ pretpostavlja oživljavanje i razvijanje svijesti o nužnosti suživota

njenih naroda, ravnopravnost, slobodu i ljudska prava građana. Vjera u mogućnost suživota i volja da se to oživotvori moraju postati pokretna snaga domovine. Potrebno je artikulirati i formulisati one integrativne ideje koje izražavaju suštinske težnje najvećeg broja ljudi, pripadnika svih nacija i konfesionalnih zajednica, društvenih organizacija i institucija. Jer, integralno bosansko-hercegovačko društvo nemoguće je, ako posebni sistemi vrijednosti nisu u sukladnosti sa univerzalnim, ako posebni društveni ciljevi ne teže općem cilju, koji nužno mora biti opće dobro sviju. To znači, pored ostalog, da različite religije uz čuvanje i razvijanje svoje autentičnosti, nužno moraju voditi dijalog za međusobno razumijevanje i suradnju na poslovima zajedničkog dobra za vjernike kao građane zajedničke društvene i državne zajednice.

III

Time smo već prešli na vrijednosno-normativni aspekt relacije religija - državotvornost, na onu oblast "Sollen" ili "Should be", odnosno na to šta treba činiti, šta je ispravno i obavezno, šta je dužnost svih ljudi u smislu obavezujućeg imperativa ili čak kategoričkog imeprativa. Implicite je već dosta rečeno šta bi trebalo da se radi. Eksplicite treba reći:

1. Odvojenost religije i države. U multireligijskoj zajednici nemoguća je jedna državna religija. Moguće je da država zaštiti slobode svih religijskih zajednica i njihovu jednakopravnost u državotvornosti, u unapređivanju društvene zajednice.

2. Dijalog i dogovor religijskih zajednica u aktivnostima na programu zajedništva u svim domenima javnog i društvenog života: moralna obnova društva, pomirenje, praštanje i približavanje ljudi, promocija globalne etike poštivanja ljudskog dostojanstva, povjerenje među ljudima putem liječenja duševnih i duhovnih trauma i građenje novog humanog života. Neizmjerena je i nezamjenljiva uloga religija, odnosno vjerskih zajednica u građenju budućnosti države BiH, kao multikonfesionalne, multikulturne i multinacionalne zajednice, otvorenog civilnog društva ustavne pluralne demokracije.

3. Pored vjerskih zajednica, neizostavna uloga u duhovnoj i moralnoj obnovi društva pripada naučnim, kulturnim i obrazovnim sredstvima informiranja. Otuda se nadaže ideja o potrebi općeg dogovora za trajnu društvenu aktivnost u smislu konsenzusa o minimumu zajedničkog interesa, zajedničkog cilja ili općeg dobra, što obuhvata i društvene vrijednosti koje su kohezivne i regulativne ideje ukupne zajednice u svoj njenoj složenosti. Takve ideje i vrijednosti duboko su usađene u povijesnom biću Bosne, a iskazuju se u sintagmi DUH BOSNE, što označava jedinstvo različitosti, patriotizam multikulturnog zajedništva.

4. Opće ljudske vrijednosti, ljudska prava i slobode, koje se kodificiraju u Ustavu i propisuju zakonima, potrebno je pretočiti u norme ponašanja, što može uraditi društveni odgoj, porodica, škola, javni život. Nije potrebno pisati neki novi kodeks; on je sadržan kao jezgro u religijskim objavama u tradicionalnoj humanističkoj etici, u običajnosti i moralnoj svijesti ovih naroda. Ono što je potrebno jeste organizovana volja usmjerena prema zajedničkom općem dobru. Nije ovom društvu potrebna ni neka nova ideologija ili utopijska nerealna vizija, nego na osnovi pozitivne tradicije, sukladno univerzalnim civilizacijskim i ljudskim vrijednostima, okrenutost sadašnjosti i budućnosti.

5. O činjenicama života i o općim principima vjerovatno postoji najveći stepen saglasnosti među dobronamjernim ljudima naše zemlje. Nejasnoće i nesporazumi nastaju najčešće kad su u pitanju metodi, putevi i sredstva ostvarivanja zajedničkog cilja. Pri tome ne treba gubiti iz vida veoma snažne dezintegrirajuće snage, koje su i učinile opću destrukciju. Upravo zato je potrebna udružena volja svih ljudi opredijeljenih za stvaralaštvo, suživot i opće dobro.

Primarno pitanje je kako povratiti povjerenje među ljudima, kako afirmisati praštanje i pomirenje. Osnovni uslov za to je kažnjavanje ratnih zločinaca, čime se uz zadovoljenje pravde otklanja lična osveta i masovni revanšizam. Pored Haškog tribunala i redovnih sudova u zemlji, nezamjenljiv je moralni sud društvene zajednice, objektivnost javnog mnijenja, uz istrajni podsticaj kreativnog i dobrog u svakom čovjeku i socijalnoj skupini.

6. U vremenu postkomunizma i hladnog rata, kada se nude teorije o kraju ideologije, o kraju historije, o kraju univerzalne civilizacije, Bosna mora sačuvati svoje tradicionalno zajedništvo multikulturalnosti, razliku u jedinstvu, što jeste DUH BOSNE. I budućnost svijeta, ako želi da izbjegne kataklizmu, mora biti multikulturalnost. Globalizacija svijeta traži globalnu etiku, univerzalnu toleranciju u okviru i između svjetskih i lokalnih zajednica, uz očuvanje dostojanstva ljudske ličnosti u zajednici.

Leonard Swindler*

ODVAJANJE RELIGIJE OD DRŽAVE: NAPREDAK ILI NAZADOVANJE

1. *Utvrđivanje problema*

Jedinstvo religije i države? Odvajanje religije od države?

Ovo su dva jasna stava od kojih svaki za sebe tvrdi da je najkorisniji za stvaralačku dobrobit čovječanstva. Jedinstvo religije i države izgleda da je, barem po mišljenju većine ljudi, predstavljeno u islamu, odvojenost u kršćanstvu, a nejasna sredina u judaizmu u slučaju Izraela. Kao i u svim opštim mišljenjima i u ovome ima izvjesna trunka realnosti, čak i istine, ali u isto vrijeme ta realnost je mnogo složenija nego što izgleda većini ljudi, čak i većini intelektualaca. Zbog toga je važno razmotriti, barem ukratko, složenost odnosa između države i religije da bismo došli do osnovnog pitanja o tome koji je odnos između religije i države najkorisniji za čovječanstvo. To će se razmatrati kod krišćanstva i islama kao dva osnovna primjera, iako će se imati u vidu i judaizam u Izraelu kao savremen eksperiment.

2. *Shvatanje termina religija*

Prvo nekoliko riječi o tome kako ja shvatam izraz religija:

"Religija je objašnjenje krajnjeg značenja života i, prema tome, načina života." Naravno, sve religije sadrže četiri osnovna principa: vjerovanje, zakon, kult i strukturu zajednice, a zasnovani su na pojmu Uzvišenog.

* (Leonard Swindler, profesor katoličke misli i interreligijskog dijaloga na Univerzitetu Temple i urednik Žurnala ekumenskih studija, autor je ili urednik preko pedeset knjiga uključujući: *Ljudska prava: hrišćani, marksisti i drugi u dijalogu* (New York, Paragon House, 1991.) i *Muslimani u dijalogu* (Lewiston, NY: Mellen Press, 1992.).

Vjerovanje se odnosi na spoznajni aspekt religije; to je sve što spada u "objašnjenje" krajnjeg značenja života.

Zakon ponašanja ili etike uključuje sva pravila i običaje djelovanja koja na neki način slijede iz jednog aspekta, tj. još jedno vjerovanje.

Kult obuhvata sve ritualne aktivnosti koje povezuju sljedbenika uz jedan ili drugi aspekt Uzvišenog, direktno ili indirektno, pri čemu je molitva primjer prvog, a izvjesno formalno ponašanje prema predstavnicima Uzvišenog, kao što su svećenici, primjer drugog.

Struktura zajednice odnosi se na odnose među sljedbenicima; oni mogu da se uveliko razlikuju, od vrlo ravnopravnog odnosa, kao među kvekerima, preko "republikanske" strukture kao one koju imaju prezbitarijanci do monarhističke, kod nekih hasidskih Jevreja prema njihovom "rebbeu".

Uzvišeni, kako korijen riječi označava, znači "onog koji je iznad" svakodnevnog, uobičajenog, površinskog iskustva realnosti. Može da se odnosi na duhove, bogove, Ličnog Boga, Bezličnog Boga, Prazninu, itd. Naročito su se u modernim vremenima razvila "objašnjenja krajnjeg značenja života i kako da se s tim u skladu živi" koja nisu zasnovana na pojmu Uzvišenog, npr. sekularni humanizam, marksizam. Iako u svakom pogledu ova "objašnjenja" funkcionišu isto kao što religije tradicionalno djeluju u ljudskom životu (pošto ideja Uzvišenog, ma kako da je shvatimo, igra takvu centralnu ulogu u religiji, ali ne i ova "objašnjenja") radi tačnosti je najbolje dati tim "objašnjenjima", koja nisu bazirana na pojmu Uzvišenog, posebno ime; ime često korišteno je: *ideologija*.

3. Jedinstvo religije i sveobuhvatne države

U svim bivšim civilizacijama religija je bila integracioni, konstitutivni elemenat. Između ostalog, religija je obezbjeđivala etičku osnovu na kojoj je građen autoritet države i zakona. Kao rezultat toga, u svim prošlim civilizacijama postojao je vrlo blizak odnos između religije i države. Taj odnos je vrlo često bio tako blizak da se može govoriti o jedinstvu religije i države. U tom bliskom odnosu je religija ponekad nastojala da dominira nad državom, drugom prilikom je država nastojala da dominira religijom. Moglo se to vidjeti u prošlim vremenima, pa čak i danas. Dominacija sovjetske države nad pravoslavnim hrišćanstvom je primjer dominacije države a dominacija ajatolaha i mula nad državom u Iranu je primjer dominacije religije. Odnos u kojem je religija odvojena od države je jedinstven fenomen u ljudskoj historiji, koji se pojavio na modernom zapadu, o čemu ćemo govoriti kasnije.

U ranim vijekovima kršćanstva u grčko-rimskom svijetu, kršćanski pisci su pisali mnogo u korist religijskih sloboda. Nakon Konstantinovog prihvatanja kršćanske religije u četvrtom vijeku, oni su brzo prihvatili stav da država ima zadatak da se brine da se štiti istina - a naravno kršćanstvo

je posjedovalo istinu. Teoretski, naravno, niko nije prisiljavan da prihvati kršćanstvo, ali nerijetko ta teorija nije provedena u praksi. Sa razvojem srednjovjekovnog kršćanstva u zapadnom dijelu bivše Rimske Imperije, gotovo svi su postali kršćani, sa izuzetkom Jevreja kojima je, u najvećem broju slučajeva, bilo dozvoljeno da nastave odvojen život, često u getima.

Historija islama nije bila naročito drugačija: teoretski, nijedna osoba ili zajednica nije prisiljavana da prihvati islam. Ali, u praksi, *džihad*, u smislu svetog rata protiv nemuslimanskih država, nije rijetko u stvari provoden agresivno. Iako je sistem *millet* dozvoljavao nemuslimanima, u okviru države koju su pokorili muslimani, da ispovijedaju svoju religiju, nemuslimani su jasno bili građani drugog reda - činjenica koja je nesumljivo ohrabivala prelazak na islam, a sigurno ne suprotno.

U raznim vremenima tokom isprepletene historije kršćanstva i islama, jedna ili druga strana su upirale, obično s pravom, prst optužbe na suprotnu stranu kao na brutalnog agresora. U stvari, ni kršćanstvo ni islam ne mogu tvrditi da su bili žrtva a da je druga strana bila agresor; ljuta historija pobija takve tvrdnje i jedne i druge strane. *Džihad* i krstaške ratove lako je izjednačiti u njihovu bezrazložnoj agresivnosti.

4. Razvoj odvajanja religije od države

Međutim, u zapadnom kršćanstvu, u kršćanskom svijetu, počelo je da se dešava nešto jedinstveno u ljudskoj historiji: postepen, bolan pokret prema odvajanju religije i države. Moglo bi se pratiti njegove početke u gregorijanskoj reformi, kada je papa Grgur VII (1021 - 1085. n.e.) pokušao, dramatično i snažno, da odvoji crkvu od vlasti Svetog Rimskog Carstva i drugih građanskih sila. Naravno, niko u to vrijeme nije imao ideju o odvajanju crkve i države. Obje strane su, prije svega, pokušale da pridobiju vlast za sebe; sjetite se samo "imperijalnog interregnuma" u trinaestom vijeku koji su organizovale pape (kada su pape četrdeset godina sprečavale izbor cara Svetog Rimskog Carstva), nakon čega je uskoro slijedilo zatočenje najautoritativnijeg od svih papa, Bonifacija VIII, od strane francuskog kralja Filipa Lijepog, na početku četrnaestog vijeka.

Ali upravo je ta velika borba za vlast izazvala zamor čija je nesumljiva pretpostavka bilo jedinstvo crkve i države. Renesansa, sa svojom promjenom interesa od božanskog ka ljudskom, obezbijedila je dalju osnovu za postepeno ispitivanje mudrosti jedinstva crkve i države. Ovo ispitivanje se vidno manifestovalo u takozvanom skretanju ulijevo Reformacije šesnaestog vijeka: anabaptisti i srodne sekte su jasno i energično odbacile ideju jedinstva crkve i države, za što su ih, naravno, žestoko progonili katolici i protestanti najjače struje.

Na kraju, rascjep između katolika i protestanata je povećao početni umor sa posljedicom jedinstva crkve i države - započete ranijom borbom između pape i vladalaca - do tačke punog prihvatanja principa odvajanja

religije i crkve u doba Prosvjetiteljstva tokom osamnaestog vijeka. Američki ustav iz 1789. godine dao je prvi put formalno izraženu ideju odvajanja crkve i države. Od toga doba ona se raširila Zapadom kroz različite pravne izraze i odande u sve većoj mjeri po cijeloj zemaljskoj kugli.

5. Pravci razvoja u islamu

Kao i sve prethodne civilizacije, islam (govoreći sada o islamu kao o civilizaciji kojoj je religija islama životni izvor) na početku se energično razvijao, izvjesno vrijeme stabilan, a zatim, kako je većina samih muslimanskih naučnika opisala, opadao. Opadanje je postalo sve vidljivije od osamnaestog vijeka. U devetnaestom i dvadesetom vijeku dobar dio islamskog svijeta pao je pod zapadni kolonijalizam i sve više je nad njim dominiralo kršćanstvo, koje je sad uveliko postalo "Zapad".

Razmatranje opadanja i sadašnje inferiornosti islamskih zemalja nije samo odsjaj kršćanske predrasude. Bez sumnje, mnogi kršćani neopravdano daju nepotvrđene prednosti zapadne civilizacije uglavnom kršćanstvu, ne priznajući da su one više rezultat dezangažovanja kršćanstva (i svih religija i ideologija) u vlasti države, i time glavni izvor tog napretka. U stvari, muslimanski naučnici su sve jasniji u pisanju o klonulom stanju islamskih država. Na primjer, u knjizi dr. Seyeda Alhabshija,² koja objašnjava osnovu novoosnovanog Instituta za islamsko razumijevanje u Maleziji, naći ćemo sljedeću izričitu tvrdnju: "Muslimanski svijet je uglavnom zaražen samo negativnim osobinama civilizacije". On nastavlja da nabraja neke "zaraze": nerazvijenost, zaostalost, siromaštvo, neusklađen prihod i raspodjela bogatstava, visoka inflacija, velika nepismenost i ozbiljna nezaposlenost, ekonomska i politička nestabilnost".³ Ako je moguće, čak je i jasnija primjedba: "Iako je osamsto godina dovoljno dug period da se sakupi bogatstvo iskustva da se sačuvaju od raznih ljudskih zala, muslimani su propadali bez gotovo ikakvog reagovanja do današnjih dana".⁴

Onda je, nedavno, nekoliko muslimanskih nacija, npr. Iran, Sudan, pokušalo da povrate njihovu nekadašnju islamsku slavu ujedinjavanjem religije i države kroz prihvatanje "islamizma" (izraz koji muslimanski naučnici radije koriste nego možda manje tačan izraz, "fundamentalizam") a istom cilju teže radikalni islamisti u drugim muslimanskim zemljama, npr. Egiptu i Alžiru. Ovaj razvoj je napravio kvalitetan skok prema buđenju od katastrofalnog poraza antiizraelskih islamskih naroda u šestodnevnom ratu sa Izraelom 1967. godine. "Međunarodna teološka rasprava je organizovana na Al-Azhar univerzitetu u Kairu u jesen 1968. godine, na kojoj su učesnici patetično otkrili da njihov poraz nije bio zbog izraelske superiornosti nego

² Seyed Othman Alhabshi, *An Inspiration for the Future of Islam*, Kúala Lumpur: Institute of Islamic Understanding, Malaysia, 1994, str. 8.

³ Ibid, str. 8.

⁴ Ibid, str. 12.

zbog njihovog zanemarivanja islama. Vraćanje vjeri je bilo potaknuto ne samo kao izvor utjehe i okrepe u vrijeme nevolje i gubljenja orijentacije, s obzirom na rastuće razočarenje sa Zapadom i modernizmom, ali isto tako kao izvor inspiracije za obnavljanje stare slave⁵".

Na žalost, više nego što vraćaju bivšu "slavu islama", islamisti tim osiguravaju da će njihove nacije biti samo trećerazredna društva. Ta činjenica izgleda da se uvlači polako čak i u bastion muslimanskog religioznog konzervatizma, Saudi Arabiju - sudeći po njenim nedavnim pokušajima da zaustavi islamizam i krene stazom "sekularne" demokratije.

6. Jedinstveni kvalitet zapadne civilizacije

Kad historičari kao što je Arnold J. Toynbe prave pregled ukupne historije čovječanstva, otkrivaju da je postojao izvjesan broj civilizacija koje su postojale, cvjetale, a zatim propale (Toynbe razlikuje dvadeset šest civilizacija u historiji čovječanstva). Mnoge od njih postigle su izvrsna dostignuća, grčko-rimska civilizacija kao najpoznatija zapadnim Evropejcima. Njena dostignuća bila su zaista velika, tolika da se u vrijeme kasne Renesanse vodila živa debata o tome da li su stari narodi (mислеći na Grke i Rimljane) ili tadašnji savremenici dostigli veće kulturne vrhove. Ali, bez sumnje, grčko-rimska dostignuća bila su u mnogo čemu dostignuta, a u nečemu i prevaziđena, u kineskoj i islamskoj civilizaciji.

Međutim, nije prevelik kulturni ponos biti svjestan da je uspinjući luk zapadne civilizacije (koja je uveliko sinteza (1) judeo-kršćanske tradicije, (2) grčko-rimske tradicije, (3) germanske tradicije, (4) sa značajnim uticajem srednjovjekovnog islama i (5) moderne nauke i misli) dostigao daleko više nego ostalih dvadeset pet civilizacija, bilo u kulturi, nauci, politici, ekonomskom prosperitetu, tehnologiji itd. Štaviše, zapadna civilizacija je sad postala svjetska civilizacija na način koji se nikad prije nije pojavio, a proces njenog širenja u svijetu izgleda da raste exponencijalno. Ovim nećemo da umanjimo mane zapadne civilizacije koja sada postaje svjetska, slijepe mrlje i kipuće probleme, od kojih su neke najkritičnije uveliko rezultat njenih dostignuća, npr. eksplozija stanovništva (zbog, *inter alia*, napretka u oblasti medicine i poljoprivrede), ekološka kriza (zbog, *inter alia*, tehnološkog napretka i eksplozije stanovništva). Ali čak i to ilustruje glavno: najveći problemi zapadne civilizacije ne dolaze od njenih slabosti, nego od njenih, čak strašnijih, besprimjernih dostignuća.

7. Odvajanje religija i države je glavni ključ

Jedan od osnovnih elemenata u napretku zapadne civilizacije u oblasti kulture, nauke, politike, ekonomskog napretka i tehnologije je, kao što smo

⁵ Raphael Israeli, *Muslim Fundamentalism in Israel* (London: Brassey's, 1993.), str. 8.

već rekli - za sve njene probleme, koji su u skladu s tim veliki - a koji se nije nikad prije desio u ljudskoj historiji, odvajanje države od crkve. A religija ovdje uključuje svaku "ideologiju" koja funkcioniše kao religija kao, na primjer, ateistički marksizam (to je jasno kad danas vidimo u Istočnoj Evropi i bivšem Sovjetskom Savezu do kakve katastrofe je dovelo jedinstvo države i "religije" marksizma).

Zapadna civilizacija, kršćanstvo, u kasnom srednjem vijeku je počela da dostiže kulturni nivo ranije, grčko-rimske i tada savremene islamske civilizacije. Svi historijski podaci naznačeno sugerišu da bi kršćanstvo dovelo do približno istog nivoa za duži ili kraći period vremena, a onda bi vodilo do opadanja - *kao što su sve druge civilizacije prije toga*, i kao što se na kraju desilo i sa islamskom civilizacijom.

Ipak, to se nije desilo. Zašto? Osnovni razlog je bio da su - počevši sa gregorijanskim reformama, preko Renesanse, Reformacije pa do Prosvjetiteljstva i dalje - religija i država polako i vrlo teško počele da se odvajaju jedna od druge. To odvajanje razbilo je forsirane kvalitete religije/ideologije i time oslobodilo ljudski duh i um da može da slijedi svoj bezgranični poriv da zna više, da riješi svaki problem sa kojim se suoči. Ovo je rezultiralo onim što historičari nazivaju zapadnim revolucijama: komercijalnom revolucijom (XVI-XVII vijek), naučnom revolucijom (XVII vijek), industrijskom revolucijom (XVIII vijek), političkom revolucijom (najbolje vidljivom u Američkoj i Francuskoj revoluciji XVIII vijeka) i dalje u XIX i XX vijeku sa velikim brojem revolucija svih vrsta koje su se dešavale u geometrijskoj progresiji u brzini i broju.

Sa ovim "eksponencijalnim" napretkom u sposobnostima, mogućnosti destrukcije su se, naravno, povećale u istom obimu - kao što su rekli srednjovjekovni filozofi: Kvaranjem najbolje postaje najgore, *corruptio optima pessima*. Bilo kako bilo, pošto je sloboda u biti ljudskog bića, čak i kad možda sami sebe uništimo, ako se ne učimo mudrosti i ne živimo časno, mi se nikad ne možemo vratiti neslobodnoj fazi ljudskog razvoja.

Odatle, ona društva koja pokušavaju da ponovo ujedine religiju ili ideologiju sa silom države osuđena su uvijek da budu trećerazredna društva. Novi problemi i izazovi uvijek će se javljati u ljudskim zajednicama. Ljudi, međutim, imaju praktično neograničene sposobnosti intelekta, imaginacije i duha (što je drugi način da se kaže ono što se u Genezi u Bibliji mislilo pod tim da je Bog stvorio ljudska bića po slici Božijoj, *imago Dei*) kojim se okreću tim problemima, savladaju ih i prkose novim i novim. Nažalost, kad taj unutrašnji ljudski kreativni duh zatvorimo u doktrinarnu ludačku košulju ("ortodoksija", "pravolinijska doktrina" postaje u stvari "ludačka doktrina") izložen odozgo sili države, on će umrijeti zbog nedostatka duhovne cirkulacije. I tada će to društvo da zaostaje i čak možda podleže onim društvima koja održavaju svoju kreativnost.

Eto zato će, na primjer, sadašnji pokušaj islamista da ponovo uspostave muslimanski zakon, *shar'ia*, u muslimanskom svijetu, osuditi te zemlje da uvijek zaostaju za "Zapadom". A poznata uspomena islamista o prošloj

srednjovjekovnoj kulturnoj slavi i superiornosti islama nad Zapadom je upravo sadašnja inferiornost u gotovo svakom pogledu u svim islamskim zemljama vis-à-vis Zapada, koja ih dovodi do bjesnila.

U nekim vodećim muslimanskim krugovima, na primjer u Maleziji, mogu se naći priznanja sadašnjeg opadanja islamske civilizacije i odlučnost da se učini nešto pozitivno u vezi s tim: "Nijedna muslimanska zemlja se ne može smatrati razvijenom ili naprednom, iako je oko deset njih među bogatim nacijama svijeta." Autor nastavlja da primjećuje da su muslimanske zemlje "tako slabe u političkom, ekonomskom, socijalnom pa čak i obrazovnom pogledu... muslimani su postali tako slabi i zavisni od drugih u skoro svakoj oblasti"⁶, pa zatim citira malezijskog premijera Mahathira Mohameda: "Mi muslimani nazadujemo u mnogim oblastima".⁷

Naravno, iste katastrofalne posljedice bi bile rezultat, npr. u Indiji kad bi hindu "fundamentalisti", koji se ponovo bude, mogli da rada što hoće - i Kina, Sjeverna Koreja i Vijetnam će, isto tako, ostati relativno "zaostale" dok god zadržavaju jedinstvo ideologije i države.

Međutim, mnogi branioци islamizma dokazuju da se islam razlikuje od Zapada i njegovih glavnih religija, kršćanstva, jer, za razliku od kršćanstva, islam je sveobuhvatno religija koja uključuje politiku kao i druge aspekte života. Pri tome oni, nažalost, zaboravljaju da je kršćanstvo bilo sasvim isto za više od hiljadu godina tokom konstantinovske ere. Tek kad je kršćanstvo, Zapad, počelo da kida štetni brak religije/ideologije i države (samo djelomično zaista "sveobuhvatno") ono je krenulo stazom ljudske slabosti sa njenim bezgraničnim mogućnostima kreativnosti (i destrukcije).

8. Izrael: Primjer osiromašenja religije i države

Nerijetko se čuje od zapadnjačkih Jevreja - uvrijeđenih istom nesvesnošću historije kršćanstva kao i većina muslimana - u dijalogu sa kršćanstvom tvrdnju sličnu tvrdnji mnogih muslimana, da je suprotno od kršćanstva, savremeni judaizam sveobuhvatna religija koja uključuje sve aspekte života. Na Zapadu ta vrsta tvrdnje ne ide tako daleko da uključi politiku u obliku jedinstva religije i države. Međutim, to se ne proširuje dotle da uključi tip jedinstva religije i države u "jevrejskoj državi" Izraelu - u velikoj mjeri na uštrb i religije i države.

Žalosna je činjenica da velika većina Izraelaca nije vezana sa bilo kojim oblikom judaizma; prisilni izbor je između formalne ortodoksije, koju više od osamdeset posto Jevreja u svijetu smatra neprihvatljivom, i potpuno sekularnog stila života. Moderne verzije judaizma, npr. reformistički, konzervativni i rekonstruktivni judaizam - a svi odzvanjaju u najširoj svjet-

⁶ Alhabshi, *An Inspiration for the Future of Islam*, str. 14f.

⁷ Govor premijera, Dato Seri dr. Mahathir Mohamada na otvaranju Međunarodnog omladinskog kampa, Morib, Selangor, 10. avgusta 1981., citirano u ibid., str. 18.

skoj jevrejskoj zajednici - američkom jevrejstvu, su ograničeni ortodoksnim političkim manevrisanjem prema sićušnom dijelu izraelskog stanovništva. Ukratko, religiozni život izraelskih Jevreja, kao rezultat jedinstva države i ortodoksnog judaizma, je teško osiromašen.

Judaizam, naravno, nije jedina religija u Izraelu. Iako je vjerska sloboda proklamovana izraelskim zakonom, ima mnogo ograničenja za religije osim ortodoksnog judaizma i brojne privilegije date samo ortodoksnom judaizmu. Djelimično, kao posljedica toga, druge religije su isto tako osiromašene. Na primjer, i hrišćanstvo i islam u Izraelu imaju tendenciju da budu vrlo tradicionalni, uveliko protivni povezivanju sa osavremenjavanjem. U mnogom pogledu, posmatranje vjerskog života u Izraelu, naročito Jerusalamu, liči na vraćanje u srednjovjekovni život iskrivljen vremenom.

Na primjer, može se pročitati o ubistvu zbog "časti porodice", koju više-manje prihvata arapska populacija na što jevrejska populacija reaguje slijeganjem ramena. Na primjer (*Jerusalem Post*, 15. juli 1994.), jedan dvadesetjednogodišnji Druz (religija iz jedanaestog vijeka proizašla iz islama) pucao je dvadeset puta na svoju tridesetšestogodišnju sestru, koja je došla iz Njujorka u posjetu, jer je izbijelila kosu i nosila kratku suknju, pa na taj način uprljala čast porodice i zajednice. Religiozna zajednica Druza nije izrazila nikakvu osudu, a izraelska policija je uglavnom bila na mucu da objasni zašto se brat toliko naljutio.

Nije stvar u tome da se takvi strašni zločini dešavaju u Izraelu (ovo se desilo kad je O. J. Simpsonu suđeno zbog ubistva njegove biše žene). Prije svega, to je reakcija ili njeno odsustvo, određene vjerske zajednice i stav "pa, šta ste mogli očekivati?" većine šire zajednice. Da kažemo drugim riječima, stvar je u sljedećem: Jedinstvo religije i države, sa izraelskim nastavkom turskog *millet* sistema u kojoj je svakoj vjerskoj instituciji data zakonska snaga da kontroliše stvari "ličnog statusa", je nesumnjivo doprinijela tome da zajednica Druza ostane "srednjovjekovna" u njenom prihvatanju ubijanja zbog "porodične časti". Blago rečeno, to je osiromašenje religije. To, isto tako, ozbiljno osakaćuje državu, jer je posljedica toga da su mnogi od njenih građana ograničeni i uskraćeni na način koji ih čini manje efikasnim, dovodeći dotle da će država napredovati samo onoliko koliko njeni građani napreduju.

Isto stanovište iznio je jedan lojalni izraelski Druz koji je dugo član izraelske službe inostranih poslova i član Kneseta: "Činjenica da živim u državi koja se nacionalno ili religiozno definiše kao jevrejska, kao islamska ili kao kršćanska ne dopušta mi da očekujem bilo kakvo prvenstvo ili jednakost u toj državi. Kako je izraelska država definisana kao jevrejska, nejevreji u toj jevrejskoj državi ne mogu da očekuju jednakost."⁸ To nije stajalište samo jedne izraelske manjine.

⁸ Zeidan Atashi, "A View from Within the Druze Community", *The Constitutional and Political Status of Minorities in Israel: The Druze Community*, (New York: The Israel Colloquium, 1994.), str. 23.

Bivši rektor Univerziteta u Haifi i predsjednik vladine savjetodavne komisije za pitanja Druza napisao je sljedeće u vezi sa nekim manjinama: "U stvari, ne postoji stvarna jednakost u pravima, iako je Izrael demokratska zemlja i iskreno pokušava da građane tretira jednako... Postoje različite klase građana, što nažalost ne predstavlja ideal univerzalnog građanstva⁹.

9. Izazov Jevrejima, kršćani i muslimani zajedno

Međutim, kao što znamo, u najboljem slučaju odvajanje religije od države nije značilo, i ne znači neprijateljstvo između religije i države. Ono prije oslobađa obje strane, religiju i državu da ispune svoju ulogu ne ometani, nego u uskoj vezi sa drugom stranom. Za državu ta uloga može ukratko da se opiše kao zadatak "da organizuje društvo kako bi zaštitila prava svih i unaprijedila opšte dobro", a za religiju "da obezbijedi objašnjenje konačnog značenja života i kako treba da se živi u skladu s tim".

Jasno je da Zapad nema savršeno rješenje za pitanje odnosa između religije i države; on ima mnogo različitih nesavršenih rješenja. Potpuno "anoemsko" stanje kršćanstva koje nije potpuno odvojeno od države kao u Njemačkoj, Skandinaviji, Engleskoj i drugim evropskim zemljama, nasuprot burnom ali prilično vitalnom stanju u Sjedinjenim Državama, sa potpuno odvojenim odnosom religije i države, potvrđuje tezu ovog eseja da je odvojeni ali kreativan odnos religije i države dobar i za religiju i za državu, pa stoga i za čovječanstvo. Vrijednost ovog stava se može vidjeti i u Indoneziji, najvećoj muslimanskoj zemlji na svijetu. Sa 90% muslimana od svojih 190 miliona stanovnika, Indonezija ima više muslimana nego sve arapske zemlje zajedno! U Indoneziji je čvrsto pristajanje uz "pet principa" (Pancasila), koji uključuju i ključno "zapadnjačko" stanovište o demokratiji i religijskoj slobodi – islam nije određen za državnu religiju. Posjeta Indoneziji otkriva zemlju koja brzo izlazi iz zemalja u razvoju, sa ekonomskim bumom, dižući brzo obrazovne standarde i harmonične, aktivno kreativne odnose sa drugim vjerskim zajednicama i inostranstvom.¹⁰ Na primjer, postoje kooperativne veze među nekim islamskim teološkim institutima i kršćanskim i budističkim univerzitetima; aktivno je nekoliko nevladinih organizacija koje podupiru međureligijski dijalog, kao npr. "Interfidei: Institut za međuvjerski dijalog u Indoneziji", "Međunarodni forum Indonezije" i "Paramadina".

"Savršeno" rješenje odnosa religije i države leži samo u "beskrajnom" čemu uvijek teže sva ljudska bića. Ali isto tako jasno, Zapad – i zemlje kao što su Indonezija, Japan itd., inspirisane principom demokratije i vjerske slobode – pokazale su da je odvajanje religije od države bitno za istinski potpuno funkcionisanje i crkve i države, a i za ljudski napredak do "bes-

⁹ Gabriel Ben-Dor, "An Overview of Israeli-Druze Relations"; in *ibid.*, str. 16.

¹⁰ Za izvrtan pregled islama u Indoneziji pogledati: Franz Magnis-Suseno, "Indonesischer Islam: Wohin?", *Asien*, oktobar 1993.

krajnog". Drukčije rečeno, odvajanje religije i države je potreban, iako ne dovoljan, cilj beskrajnog stvaralačkog razvoja čovječanstva.

Budimo sigurni, nisu svi muslimanski mislioci i vođe islamisti, uprkos velikoj predstavi snage koju su oslobodili radikalni homeinisti u Iranu i turabisti u Sudanu. Savremeni kritički orijentisani muslimanski naučnici i vođe – i ne samo u Indoneziji i Turskoj, nego svugdje – potpuno su svjesni opasnosti islamizma, historije i rezultata jedinstva religije i države, kao i od potrebe da se kreće prema odnosu kreativno kooperativnog, pluralističkog odvajanja religije i države.

Veliki izazov jevrejskim i kršćanskim misliocima i vođama je da treba da rade zajedno sa takvim muslimanima i muškarcima i ženama drugih religija i ideologija da bi se razvili zajednički odnosi između religije i države koji će podupirati njihovo suštinsko odvajanje i neophodni kooperativni duh.

10. Odnos između religije (ideologije), etike i države

Kršćanstvo i islam su danas dvije najmnogoljudnije, geografski najrasprostranjenije i najmoćnije religije (i već vijekovima i u predvidivoj budućnosti). One, zajedno sa judaizmom, moraju da vode u razvijanju i širenju kreativnog odnosa između religije (ideologije), etike i moći države. Iako je danas malobrojan, značenje judaizma u prošlosti – sjetite se, obuhvatao je deseti dio ukupnog stanovništva Rimske Imperije (8–10 od ukupno 100 miliona) u Isusovo doba – bilo je bezgranično kroz njegovu odlučujuću ulogu u oblikovanju zapadne civilizacije; na gotovo zbunjujući način on je danas postao ponovo beskrajno značajan preko sićušne izraelske države, a naročito u svom odnosu prema Zapadu (nekadašnjem kršćanskom svijetu) i islamu. Na taj način judaizam, kršćanstvo i islam imaju naročitu odgovornost u preuzimanju vodstva u razvoju i unapređenju kreativnog odnosa između religije, etike i države.

Nijedno društvo ne može cvjetati a da u svojoj osnovi nema kohezivnu, fundamentalnu etiku. Kao što je gore napomenuto, osnova ove suštinske društvene etike se u prošlosti obezbjeđivala preko raznih religija. To je bila i još uvijek je istina i za zapadnu civilizaciju u tome što u njoj etičkoj bazi leži judeo–kršćanska vjerska tradicija, iako veoma "racionalizirana" i "sekularizirana" u posljednjim vijekovima. I zaista, čak i u najmoćnijoj naciji zapadne civilizacije, Sjedinjenim Američkim Državama, postoji naučni konsenzus o njenom postojanju u njihovoj srži, i o važnosti "građanske religije" koja je upravo ta "kvazi–deist–izovana" judeo–kršćanska tradicija.

Svako društvo će morati da za sebe razvije. održava i neprestano osavremenjuje takvu fundamentalnu etiku, ako hoće da preživi i napreduje, ali u milenijumu koji dolazi ono će morati da to učini u kontekstu "modernizma" sa sve većom usmjerenošću na slobodu, ljudska prava, religiozni/kulturni pluralizam i odvojenost religije od države. Naravno, svako od tih usmjerenja

ima svoje korelative, tj. odgovornost, ljudske obaveze, vjersko/kulturno poštovanje i dijalog, kao i poštovanje i saradnju između religije i države.

U osnovi svih ovih i drugih elemenata modernizma o kojima će morati da se složi svako društvo u skladu sa svojom vlastitom tradicijom i na svoj vlastiti stvaralački način, je svjetski značajna činjenica da nijedno društvo ne može da živi čak ni u relativnoj izolaciji ni danas, a ni u trećem milenijumu. Naše je već "jedan svijet": svjetske komunikacije, svjetski transport, svjetska ekonomija... a za održavanje svega tog zajedno moraće da bude svjetska etika – sa slobodom/odgovornošću, ljudskim pravima/obavezama, religijskim pluralizmom/dijalogom i odvojenošću/poštovanjem religije i države. Ova svjetska etika mora, i može, to postići i neprestano proširivati, konsenzusom kroz stalan dijalog među ženama i muškarcima svih religijskih i etičkih ubjeđenja. A svemu tome, sa najvećom snagom i uticajem naravno, imaju najveću odgovornost da dovedu do izgradnje ovog konsenzusa kroz dijalog i dosljedno djelovanje: jevreji, kršćani i muslimani.

S engleskog preveo: *Nenad Bojanić*

Avdo Sućeska

POGLED NA ODNOS RELIGIJE I DRŽAVNOSTI U JUŽNOSLAVENSKIM ZEMLJAMA

Historijski gledano, religija i državnost zadugo su išle pod ruku. To važi takoreći za cijeli svijet, pa i južnoslavenske zemlje. Na tim prostorima se uočava uska povezanost religije i države u nastanku i oblikovanju prvih država kod Hrvata, Srba, pa i Bošnjaka. Zametak državnosti u svim spomenutim zemljama u kojima su živjeli Hrvati, Srbi i Bošnjaci u uskoj je vezi sa širenjem kršćanstva koje potiče iz dva kulturna kruga, zapadno-evropskog (katoličkog) i istočnog vizantijskog (pravoslavnog), čije se granice ukrštaju u Bosni u kojoj širenje kršćanstva ima svoje specifičnosti. U širenju kršćanstva u tim regijama značajnu ulogu igrali su prvi vladari, u uslovima raspadanja rodovsko-plemenskog društva i postepenog formiranja feudalnog (staleškog). U prvim pisanim ispravama hrvatskih, srpskih i bosanskih vladara uočljiv je utjecaj religije, ili bolje reći Crkve na shvaćanje vladara o božanskom porijeklu njegove vlasti, što se manifestuje u dva vida. U invokaciji (prizivanju Boga) svih hrvatskih vladarskih isprava pisanih latin-skim jezikom ističe se prizivanje Boga izrekom: "In nomine patris et filii et spiritus sancti", u ime Boga, sina i svetoga duha (verbalna invokacija), ili samo znakom krsta (simbolična) invokacija. Više takvih primjera sadrže isprave (listine) hrvatskih vladara, počev od kneza Trpimira (852. godine) do posljednjih hrvatskih vladara iz dinastije Trpimirovića. Još izražajnije u vladarskim ispravama prisutno je isticanje vladara o božanskom porijeklu njegove vlasti riječima: "po milosti Božijoj vladar XY..." u Trpimirovoj povelji to glasi: "... Trpimir dux Croatorum iuvatus munere divino..." tj. "Trpimir knez Hrvata po milosti Božijoj..."

Karakteristično je shvaćanje osnivača srpske feudalne države Nemanjića, Stevana Nemanje o božanskom porijeklu njegove vlasti, izražen u tzv. Hilendarskoj povelji iz 1198/9. godine u kojoj ističe kako: "... iskoni Bog dade Grcima careve, Ugroma kraljeve, a Srbima vladike... ". Njegovi nasljednici,

kraljevi i carevi će u svojim ispravama još određenije isticati božansko porijeklo njihove vlasti.

Zanimljiva je evolucija u razvoju invokacije i intitulacije u ispravama bosanskih vladara. U svim ispravama bosanskih vladara nalazi se slična invokacija kao i u ispravama hrvatskih i srpskih vladara, s tim što je ona uvijek bila verbalna, nikada simbolična, to jest nikada u znaku krsta, dok se u ugovoru Kulina bana sa Dubrovnikom iz 1189. godine uopće ne ističe božansko porijeklo njegove vlasti, to jest povelja ne sadrži izreku "po milosti Božijoj", što će doći do izražaja tek u ispravama bana Matije Ninoslava polovinom XIII stoljeća. Specifičnosti oblika invokacije u poveljama bosanskih vladara objašnjava se utjecajem Bosanske bogumilske crkve, čime se može objasniti i odsustvo pozivanja Kulina bana na božansko porijeklo njegove vlasti. I jedna i druga osobenost potvrđuju činjenicu postojanja u Bosni heretičke Bosanske crkve, koja je igrala važnu ulogu u političkom životu Bosne. Iako su starješine Bosanske crkve (did, kondid, strojnici) u prvim vijekovima postojanja Bosanske države imali zapaženu ulogu na dvoru bosanskih vladara i uopće u vođenju državne politike, njen utjecaj je postepeno slabio dolaskom franjevacu u Bosnu 1391. godine i gotovo se izgubio pri kraju postojanja Bosanskog kraljevstva, ustupivši mjesto islamu i Osmansko-turskoj državi koja će zavesti u Bosni nove običaje i poglede na državu i ulogu religije u njoj.

Iako se u svim državama na slavenskom Jugu, manje više, osjećala bliska veza između Crkve i države, pri čemu će ta dva "saveznika" vrlo često voditi borbu za primat u vladanju, daleko najjača i najstabilnija veza između ta dva subjekta razvila se u Srpskoj državi Nemanjića. Srpski vladari su obilato darivali Crkvu krupnim posjedima kao feudima, a za uzvrat dobivali snažan oslonac Crkve u držanju u pokornosti zavisnih seljaka i suzbijanju opozicije obijesne feudalne gospode. Toj simbiozi svjetovne i duhovne vlasti kod Srba udario je snažan pečat Sava Nemanjić kada je uspio da mu Vizantija prizna autonomiju (autokefalnost) Srpske crkve 1219. godine, što će pojačati car Dušan podizanjem Srpske pravoslavne crkve na stepen patrijaršije 1346. godine. Time je potpuno oslobodio Crkvu od Carigradske patrijaršije. U svom poznatom Zakoniku, on je dao počasno mjesto Crkvi i sveštenstvu, istakavši potrebu tijesne saradnje Crkve i države u ostvarenje zajedničkog cilja "da pasu stado Hristovo". Na ovom mjestu nema potrebe da ističemo mnoge privilegije Crkve ozakonjene Dušanovim zakonikom. Dovoljno je istaći činjenicu da je time Srpska pravoslavna crkva postala država u državi, čime je postavljen temelj budućoj ulozi Srpske pravoslavne crkve u uslovima osmansko-turske vladavine. Kao što je poznato, Osmanlije nisu zatirali u južnoslavonskim zemljama, koje su osvojili, zatečene tekovine kršćanske kulture i civilizacije, niti su u pravilu rušili zatečene spomenike, crkve, manastire i dr., niti su zatečenom stanovništvu silom nametali svoju vjeru i islamski vjerovodstvo. Tako nešto kao pripanici islama nisu smjeli činiti, jer im je to Kur'anom bilo zabranjeno odredbom koja glasi: "La ikrahe fi ddini" to jest "nema prisile u vjeri".

Osvajanjem južnoslavenskih zemalja od strane Osmanlija, problem odnosa države i religije se postavlja u sasvim novom svjetlu. S obzirom na činjenicu da je Osmanska država bila u osnovi islamska teokratska država, čiji su temelji počivali na šerijatu (Kur'anu i Hadisu), u njoj se na prvom mjestu postavljalo pitanje odnosa države i muslimanskih podanika, a tek u drugom planu odnos nemuslimanskih podanika (kršćana i Jevreja) i muslimanske osmanske države. Odnos muslimana prema islamskoj državi bio je propisan šerijatom koji zahtijeva od svih muslimana da se pokoravaju svome muslimanskom vladaru, pogotovu ako je taj vladar kao halifa pored svjetovne posjedovao i duhovnu vlast nad svim muslimanima, kakav je bio slučaj i sa osmanskim sultanima, počev od Selima Prvog (1517.). Prema tome, vjerska je bila dužnost muslimana da ispunjavaju sve naredbe islamskog vladara, među kojima je naročito važna bila vojna obaveza, koja je vrlo često praktikovana u Bosni i Hercegovini.

Nemuslimanskim podanicima tzv. zimijama štićenicima muslimanska osmanska država je garantovala ličnu i imovinsku sigurnost i pravo ispovijedanja svoje vjere, uz uslov da ispunjavaju određene materijalne obaveze prema vladaru (harač, džizija) i osmanskim spahijama (feudalcima) u novcu i naturi. Drugim riječima, nemuslimanima je u određenim pitanjima bila priznata autonomija, odnosno pravo da autonomno rješavaju određene stvari posredstvom svojih crkvenih starješina. Nemuslimanima je, prema tome, bilo priznato pravo da imaju svoju crkvenu organizaciju i svoje crkvene starješine. Stepenn vjerske organizovanosti bio je uslovljen odnosom države i pojedinih vjerskih zajednica (milleta). Čini se da je Srpska crkva uživala daleko veću autonomiju od Katoličke crkve u Bosni. Položaj katolika u Bosni bio je određen tzv. Ahdnamom (poveljom) kojom je sultan Mehmed II (Fatih) nakon osvajanja Bosanskog kraljevstva 1463. godine garantovao bosanskim franjevcima pravo da slobodno ispovijedaju među katolicima svoju vjeru i uživaju ličnu i imovinsku sigurnost u granicama zakona.

Pravoslavna crkva je postepeno, osloncem na osmansku vlast, osvajala pozicije koje je krunisala pravom da obnovi patrijaršiju 1557. godine (Pečka patrijaršija). Obnavljanjem Patrijaršije, čija je jurisdikcija obuhvatala sve južnoslavenske zemlje u kojima je bilo Srba, ona je postala država u državi i odigrala značajnu ulogu u pripremi Srba za obračun sa Osmanlijama, kao i domaćim muslimanima. Drugim riječima, pod duhovnim rukovodstvom Crkve vršena je priprema da se u pogodnom trenutku razvije svijest kod Srba, posebno vodećih slojeva, u njihovim državama, koje su nastajale u oslobađanju od Osmanlija, da se u zemljama u kojima žive Srbi, ostvari princip "Cuius regio illius religio" (čija država toga i vjera), i to ne samo u Srbiji i Crnoj Gori već u novije vrijeme i u Bosni i Hercegovini. Takav obračun sa muslimanima započinje sa tzv. istragom poturica u Crnoj Gori pod vodstvom crnogorskih vladika iz kuće Petrovića početkom XVIII stoljeća. Sličnu praksu u Srbiji srećemo u toku Prvog srpskog ustanka (1804-1813), koja se u različitim vidovima i vremenima, praćena neviđenom brutalnošću, ponavlja sve do naših dana.

Ratujući sa Osmanlijama, pravilo "Cuius regio illius religio" primjenjivale su zadugo Austrija, Venecija i Rusija, što se u najgrubljem vidu manifestovalo u tzv. Velikom ratu (1683-1699). Tada su kršćanski saveznici izvršili neviđeni masakr nad muslimanima, poubijali ili protjerali, domove im popalili, a znatan broj pokrstili. Ta praksa je evidentna i u kasnijim ratovima velikih kršćanskih sila sa Osmanlijama u XVIII stoljeću sve do tzv. Dubičkog rata (1788-1791). Tada je austrijski car Josif II u svom proglasu obećao bosanskim muslimanima da će im, ako se predaju, garantovati ličnu i imovinsku sigurnost i pravo da ostanu u svojoj vjeri. Čak im je obećao da će njihovim vjerskim starješinama država obezbijediti plate.

Boris Nilević

O POLOŽAJU SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE U OSMANSKOM CARSTVU

Nakon velikog uticaja zadobijenog u državi Nemanjića, kad je, uzdižući dinastiju, izjednačila s njenim i svoje interese i postala u najvećoj mjeri nacionalna, Srpska crkva je, tokom prvog stoljeća poslije pada Despotovine (1459.), zajedno sa narodom prošla kroz najdublju i najopasniju krizu. Potpadanjem pod Osmanlije, srpski narod je utonuo u Carstvo sasvim drukčije civilizacije. Odvojen je ne samo od zapadne kulture kojoj je ranije naginjao, nego i od onih grčkih krugova koji su, u crkvi ili u sredinama patricija i dalje njegovali visoku antičku i vizantijsku umjetnost. U svekolikoj poremećenosti tražio je izlaz u prelaženju na islam, u bijegu na susjedne austrijske, mletačke, erdeljske i vlaške zemlje, u prihvatanju saradnje s Osmanlijama, ulaskom u njihovu službu, ponajprije vojnu, čime je stvarao sloj s posebnim mentalitetom onih koji su se sve više prilagođavali turskoj vlasti.

Prije svega, samo smirivanje Balkana nije se moglo obaviti kako treba - ako se ne srede odnosi sa srpskim narodom. Srbi su na tom prostoru zauzimali najviše mjesta i bili su najaktivniji zahvaljujući nešto svom planinskom i krševitom terenu, kao i tome da su imali naslona na Mađarsku i Mletke. Za Osmanlije je, stoga, srpsko pitanje bilo od prvorazredne važnosti. Turci su bili ratnički, vojnički narod u usponu. Međutim, svaka njihova akcija preko Balkana biće znatno otežana, ako za leđima ostave srpski narod koji je neprijateljski raspoložen. Jasno je da osmanski državnici to pitanje nisu mogli mimoći.

Naročita politika prema srpskom narodu vođena je u doba sultana Sulajmana Veličanstvenoga. Islamizirani Bosanci na visokim položajima u Osmanskom Carstvu, koji su dobro poznavali suprotnosti katolika i pravoslavnih u njihovoj domovini, došli su na misao da u mnogome povlađuju pravoslavnom svijetu, te tako stvore jedan zemljoradnički, a donekle i vojnički bedem protiv katolika. Srbi su imali i na turskoj strani da postanu jedna vrsta zaštitne granice. Dovoljno je pogledati kao je područje stare

hrvatske države, koje su Osmanlije zauzele u XVI stoljeću, od Sane na zapad i oko Knina, naseljeno već tada i nešto kasnije u ogromnoj većini srpskim narodom, pa da se vidi ta turska namjera.

Makarije Sokolović je uložio veliki trud da obnovi rad Patrijaršije, čim su se za to pojavile mogućnosti, kako bi od osipanja očuvao ne samo Crkvu nego i njenu pastvu - srpski narod, koji se u stalnom selenju sve više pretvara u bludno stado čijim kretanjem niko, sem tuđina, ne upravlja. Mijenjajući svoj pravni status, mjesto življenja i zanimanja, Srbi su u buri događaja ili voljom bilo koga gospodara, sve više ostajali bez onih ljudi koji su ih pameću i mudrošću vodili. Prema opisima onovremenih posmatrača, srpske naravi su postajale grube, okrutne, divlje u naslućivanju besperspektivnosti. Crkvu je čekala velika zadaća.

Akt obnove Patrijaršije iz 1557. godine ipak je više koristio Srpskoj pravoslavnoj crkvi nego islamskoj državi Osmanovića. Osmansko Carstvo u svojim okvirima nije samo dobilo jednu vazalnu crkvenu instituciju, koja će, na izvjestan način, sačinjavati dio njegove administracije, nego i duhovnu tvorevinu neobične snage, otpornu da čuva državne tradicije, produžava zavještajnu historiju, a svoju pastvu brani od daljeg rasipanja.

Samo je i srpski narod bio zahvalan ovom turskom činu, slikajući u Pivskom manastiru, zadužbini hercegovačkog mitropolita Savatija Sokolovića, možda čak i protivkanonski, fresku visokog osmanskog dostojanstvenika među kršćanskim bogougodnicima. To vjerovatno čini izuzetak u našoj kulturnoj historiji. Koga predstavlja ova freska, ne zna se. Kako nad njom nema natpisa da bi se znalo čija je, jedini je podatak o tome narodna predaja koja veli da je to slika velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića, strica Savatijeva, koji mu je i novčano pomogao da manastir podigne.

Koliko god ta freska predstavlja kod nas kuriozitet po viđenosti i neobičnosti, ipak ne treba da zbunjuje. Sokolovići, koji su tada vodili brod Srpske crkve, najbolje su mogli da znaju i ocijene ogromne zasluge svog islamskog bratstvenika, koji je Srpskoj crkvi omogućio da normalizuje svoje stanje i da dobije svoje mjesto u Osmanskoj državi.

Uređenje i rad Pečke patrijaršije nako 1557. godine pokazuju rješenja koja su zasnovana na tačnom uočavanju problema. Prilikom uspostavljanja granica svoje jurisdikcije, Pečka patrijaršija je jedino znala za prostor zauzet i naseljen srpskim narodom, i kako je, prateći narodu svaku stopu, imala gotovo potpuni uvid gdje je i dokle je stigla njena pastva, njene međe su zahvatile najveću teritoriju koja je ikada bila u nadležnosti neke srpske ustanove.

Srpski patrijarsi su od 1557. godine držali pod svojom jurisdikcijom sjevernu Makedoniju na jugu, Bugarsku na istoku, Srbiju, Crnu Goru, Vojvodinu, Bosnu i Hercegovinu, kao i naselja Srba u Hrvatskoj, Dalmaciji i Ugarskoj. Trogirski arhidakon Frančesko Leonardić navodi 1641. godine "kako srpski patrijarh ima tada pod sobom 41 mitropolita i episkopa, od kojih je on neke ustanovio kako se je raširilo tursko carstvo na tim prostorima; on odmah osniva novu episkopiju kako sultan osnuje sandžak".

I ne samo to. Godine 1575. tuže se katolici iz Imotske krajine na Savatija Sokolovića, tadanjeg hercegovačkog mitropolita ovim riječima: "Sada među nama hoda mitropolit Savatin sa dvanaest carskih konjanika, te od svakog sela po petnaest, po dvadeset i još više groša uzima, a mnoge od nas muči zatvorom i globom uzimajući po pet i deset groša. Do sada pak mitropoliti od nas nijesu jedne pare uzimali, a sada rečeni pop protiv svetom šerijatu i protiv visokim propisima u carskoj zemlji od raje novac i hasnu sakupljajući, nezakonito nasilje i zulum učinio je..."

Franjevci su jednostavno stavljeni pod jurisdikciju srpskih patrijarha. Bosanska franjevačka provincija je zavedena kao jedna od eparhija pod jurisdikcijom srpskih patrijarha pod imenom "Piskopija duhovnika Crkve latinske u sandžacima Bosanskom, Kliškom i Hercegovačkom". Ovim je Porta legalizovala jedan red katoličke crkvene zajednice u okviru Pečke patrijaršije, ostavljajući franjevcima da budu svećenici i dušebrižnici njene katoličke raje. Autonomija franjevačkog reda bila je potpuna u pogledu unutrašnjeg ustrojstva, a njegov odnos prema nadležnoj srpsko-pravoslavnoj jerarhiji bio je isključivo finansijski, to jest i katolici su bili opterećeni svim dažbinama kojima su i pravoslavni plaćali opstanak u svojoj vjeri. Time su bosanski franjevci i njihova pastva voljom Porte odvojeni od neprijateljskog Rima čijoj su zajednici pripadali i svoje negodovanje, prirodno, okrenuli protiv fiskalnih prava srpsko-pravoslavne jerarhije koju nisu smatrali svojom.

Obnovljena Srpska crkva nije bila samo vjerska, nego u izvjesnom smislu i politička organizacija srpskog naroda pod osmanskom vlašću. Knežine i plemenske zajednice, sa svojim glavarima, nisu mogle povezati srpski narod u jednu cjelinu. U tome ih je sprečavala njihova lokalna omeđenost. A srpski patrijarsi pod osmanskom vlašću postali su narodne starješine (etnarh, millet-baša, caput nationis) i bili su odgovorni za red i mir u svom narodu.

Srpskoj crkvi bila je priznata samouprava i pravo da bira patrijarhe i episkope, koje je zatim sultan potvrđivao. Srpskom patrijarhu priznato je pravo suđenja pripadnicima pravoslavne vjere u crkvenim, nekim krivičnim stvarima i građansko-pravnim sporovima iz oblasti bračnog i nasljednog prava. Zatim su potvrđivali pravila pravoslavnih esnafa, testamente i slično.

Osmanlije su Srpskoj crkvi priznale i pravo sticanja (kupovine, prodaje, zavještanja i sl.) pokretnog i nepokretnog imanja, usljed čega je s vremenom ojačala njena materijalna osnova. Ta imanja sultani su priznali kao posebnu vrstu vlasništva, pod nazivom vakuf ili zadužbina. Socijalno-ekonomski odnos Srpske crkve kao pravnog lica prema turskim spahijama uređen je na taj način što je spahijama bilo zabranjeno da od vakufa i drugih imanja Srpske crkve traže desetak, pošto su vakufi plaćali odsjekom određenu svotu novca godišnje u carsku blagajnu. Pravoslavna crkva pak, kao cjelina, odnosno srpski patrijarh plaćao je u ime Crkve odsjekom (mahtu) određeni novčani iznos na ime vjerskog prireza odjeljenju za stalne dohotke od episkopija u Carigradu. On je iznosio najprije 70.000, a kasnije 90.000 akči. Osim vjerskog prireza, svaki novoizabrani srpski patrijarh plaćao je sultanu, odnosno

državnoj kasi, tzv. miripeškeš ili miriju za potvrdu izbora (berat) u iznosu od 100.000 akči. Mitropoliti i episkopi plaćali su po desetak i više hiljada, što je sve zavisilo od veličine nadležne im eparhije. Prilikom potvrde berata, plaćane su Osmanlijama razne takse (kalemije). Da bi Porti mogla plaćati redovni godišnji porez, Srpska crkva ga je razrezivala na parohijsko sveštenstvo i vjernike. Svaki parohijski sveštenik plaćao je godišnje 1 dukat patrijarhu i 1 dukat svom eparhijskom poglavaru (kanonikon ili popovina), a vjernici su plaćali godišnje po 12 akči dimnice patrijarhu i isto toliko svome mitropolitu ili episkopu. Sve te poreze, poznate pod zajedničkim nazivom vlašćanska mirija ili vlašćansko, godišnje su skupljali određeni egzarski, neki put i protoprezviteri. Kako su redovni prihodi srpskim patrijarsima i episkopima bili zagaranтовani beratом koje je izdavao sultan, to je patrijarhov egzarah i nadležni episkop pri kupljenju dažbina uživao podršku lokalnih vlasti. Parohijsko sveštenstvo ubiralo je od vjernika popovski dohodak za: krštenje (krstna aspra), vjenčanje (braćnina, vjenčanica), opelo (podušje, liturgija) itd. Znatni prihodi dobijeni su prilikom skupljanja priloga po narodu (pisanija).

Kako su se u Osmanskoj feudalnoj državi narodi dijelili po religiji, što je i normalno za jednu feudalnu i teokratsku državu, to je Crkva postala pravi politički predstavnik srpskog naroda. Ona je bila organizacija feudalnog karaktera u svom vrhu, ali povezana sa svojim narodom preko mnoštva nižeg sveštenstva. Baš ovo dvojstvo je Srpskoj crkvi omogućilo da odigra važnu ulogu u okupljanju srpskog naroda pod osmanskом vlašću. Kao politički predstavnik tog naroda, ona je snažno djelovala na očuvanje jedinstva srpskog naroda pod Turcima. Pripadnost Pećkoj patrijaršiji je odvajala od ostalog stanovništva i one Srbe koji su se naselili u Hrvatskoj i Ugarskoj, pa je pripadnost pravoslavnoj crkvi u tim zemljama predstavljala i pripadnost srpskom narodu.

Srpska crkva je vaskrsnula i nemanjićku tradiciju i unosila je u život srpskog naroda, koji je bio zasnovan na zadružnoj i plemenskoj osnovi. Ona je unosila feudalne političke ideje u ideologiju srpskog naroda. Međutim, u ovo vrijeme ona nije bila jedini njihov nosilac, jer su te ideje živjele i u feudalnom i polufeudalnom sloju koji je postojao još uvijek u srpskom narodu, a s kojim su bili povezani vrhovi Srpske pravoslavne crkve.

Srpska crkva je sve ovo mogla postići zahvaljujući i relativno dobroj materijalnoj podlozi. Ona se javlja kao najveći hrišćanski zemljoposjednik u Srbiji, Crnoj Gori, Hercegovini i drugim oblastima gdje je srpski narod živio pod osmanskом vlašću i gdje je bila jurisdikcija Srpske crkve. Da Srpska crkva nije imala tu materijalnu osnovu, ona ne bi mogla zatečene manastire izdržavati, a pogotovo podizati nove na temeljima starih, ponekad i katoličkih samostana. Najmanje bi manastiri sami mogli osnivati štamparije i time pospješivati kakav-takav civilizacijski nivo. Jedna štamparija prenesena je iz Mletaka u Gorazde 1519. godine i radila je do 1523. godine. U toku XVI stoljeća radile su mnoge manje štamparije u raznim srpskim manastirima i mjestima.

Hermann Probst*

DRŽAVA I CRKVA U NJEMAČKOJ OBAVEZNOST AKTIVNE TOLERANCIJE

Križ je centralni simbol kršćanstva – za uzvišenu teologiju isto kao i za vjerski osjećaj svakog pojedinačnog kršćanina. Križ simbolizira odlučujuće sadržaje kršćanske vjere – sadržaje koji sudjeluju u oblikovanju zapadnjačke kulture. A kultura, politika i jurisdikcija se mijenjaju. Mijenjaju se upravo u demokratskoj pravnoj državi. Tako se desilo da se nakon 2 000 godina kulturne historije od sredine ove godine ponovo diskutira o križu. A na taj način i o crkvi koja na križ polaže pravo kao na svoj zaštitni znak. Država i crkva u borbi za križ – država i crkva u međusobnoj borbi.

O čemu se radi? O zaposijedanju javnog prostora religioznim simbolima? Ili možda ipak principijelno u odnosu države i crkve? Po mom mišljenju je prepirka oko prisustva križa kao simbola, koja je u avgustu i septembru preovladavala u javnim diskusijama u Njemačkoj, simptomatična za odnos između države i crkve u demokraciji. Na primjeru ove diskusije želio bih izvesti osnovne crte odnosa između države i crkve. Jer se možda na konkretnom primjeru može lakše analizirati nego na osnovu teoretskih razmišljanja.

Vratimo se korak unazad i razmotrimo aktuelni povod za ovu diskusiju. Radilo se o jednom procesu u najvišem njemačkom sudu, Saveznom ustavnom sudu. Pred ovaj sud se postavilo pitanje da li država smije zahtijevati da se u školskim prostorijama u Saveznoj Republici postave raspeća. Povod za to je bila pravna odredba u ovom smislu koju je donijela Bavarska.

U paragrafu 13, stavak 1 u Propisima za osnovne škole u Bavarskoj stoji:

"Škola podržava staratelje po pitanju vjerskog odgoja djece. Školska molitva i školska Božja služba mogući su vid tog podržavanja. U svakom

* München

razredu treba postaviti raspeće. Nastavnici i učenici su obavezni da poštuju religiozna osjećanja drugih.”

Roditelji jednog djeteta su podnijeli tužbu protiv ovog odlomka Propisa o školi. Ovi roditelji su osjećali da je njihovo osnovno pravo na slobodu religije (član 4, Ustava Savezne Republike Njemačke) povrijeđeno time što se od njihove djece traži da se neizbježno izlažu simbolu jedne određene religije – u ovom slučaju kršćanstva. Jer kad se u razredu postavi raspeće na jasno vidno mjesto, onda je to veoma podesno da se na djecu utječe u smislu kršćanske religije. Ovo se, po njihovom mišljenju, ne može tražiti od njihove djece, jer su odgojeni u duhu slobode religije.

Država je obavezna na neutralnost u pitanju religije i stoga se ne smije da stavlja na stranu jedne konkretne religije. A upravo to bi se dogodilo ako bi centralni simbol jedne religije bio postavljen u državnim ustanovama – školama, sudovima, organima uprave.

Kako je došlo do ove rasprave? Navedeni roditeljski par je najprije uzaludno pokušavao da navede upravu škole da promijeni svoj stav, a onda je podnio tužbe kod svih instanci sudstva. Uprava škole i upravni sudovi su kao argumente navodili pozitivnu slobodu religije većine stanovništva. Pozitivno pravo na slobodu prakticiranja religije većinskog dijela stanovništva pretvara se u svoju suprotnost ako ga pojedini građani mogu staviti van snage insistirajući na svom pravnom stanovištu. Prema istom stavu, i manjina ima obavezu da bude tolerantna prema većini – manjina ne smije insistirajući na negativnom aspektu prava na slobodu religije (ne postoji prisila na prakticiranje religije) potiskuje njegov pozitivni aspekt (sloboda prakticiranja religije). Osim toga, demonstracija križa kao simbola spada u bitna formalna obilježja kulture kršćanskog Zapada. Križ kao simbol nije dakle oznaka vjeroispovijesti, već amblem historijski izrasle kulture, pa je na taj način u odnosu na svjetonazor u velikoj mjeri neutralan.

Kako je došlo do demonstracije križa kao simbola u razredima? Historijski razlozi leže najprije u činjenici da su nosioci školstva i u Njemačkoj uglavnom bile crkve. Nakon sekularizacije crkva se doduše u velikoj mjeri povukla iz oblasti finansiranja i stručne inspekcije. Ali ipak, prije svega škole regularnog tipa (osnovne škole, zanatske škole) zadržale su karakter ”vjerskih škola” koje su imale nastavu iz religije i u kojima su školska molitva i školske Božje službe bili obavezni, odnosno u kojima je pokazivan križ kao simbol.

U vrijeme nacionalsocijalizma (i naravno isto tako i komunizma) ovi religiozni aspekti školske kulture su bili ukinuti, a križevi odstranjeni iz učionica. Stoga je razumljivo što je prvi ministar za kulturu Bavarske, socijaldemokrata dr. Franz Fendt, nakon poraza nacionalsocijalističkog terora ljudi i kulture, 1946. godine vratio križ u razrede bavarskih škola. U križu je on za kršćane i nekršćane vidio simbol vremena u kome će se omladina odgajati ”u duhu istinske čovječnosti, uzajamnog razumijevanja, tolerancije, prave demokratije i osiguranog mira u svijetu”.

Uprkos ovoj historijskoj promjeni simbolike križa, uprkos pravnoj argumentaciji crkava i bavarske vlade, a što su sve instance sudstva do tada izimale u obzir, Savezni ustavni sud je udovoljio tužbi dotičnih roditelja. Obrazloženje je po mom mišljenju bitan dokument za daljni razvoj odnosa između države i crkve u Njemačkoj. Zbog toga bih želio detaljnije predstaviti bitne razloge za donošenje ove presude.

Prvi razlog za ovu presudu najvišeg suda u Njemačkoj nije pravni, već teološki. Sud je najprije ispitao koja uloga pripada križu kao simbolu u samopoimanju crkava. Sud dolazi do zaključka da se u teologiji i praksi crkava križu pripisuje najviši simbolički autoritet. Citiram sa strane 26 ove presude: križ "simbolizira oslobođenje čovjeka od naslijeđenog grijeha do čega je došlo Isusovom smrću. To je istovremeno i simbol pobjede Krista nad sotonom i smrću, i njegove vladavine nad svijetom; patnja i trijumf istovremeno". Kod ove formulacije sud se služi teološkom literaturom koja u obje crkve nailazi na opće priznavanje. Upravo zato što sud križu pripisuje ovu religioznu snagu simbola, mora se donijeti takva presuda; isto kao što križ kao simbol stimulira religiozna osjećanja kršćanskih vjernika, isto tako bi stalna i neizbježna konfrontacija sa križom mogla ugroziti shvatanje vjere onih koji nisu vjernici.

Drugi odlučujući razlog je pravne prirode. Sud je naglasio da je u skladu sa Ustavom da se dozvoli slobodno prakticiranje religije i u školi – nastava iz religije i školska molitva i dalje su zaštićeni. Uslov: oni se moraju zasnivati na dobrovoljnosti. Ko želi da izbjegne ovo oboje, mora to i moći učiniti. Nekršćanski učenik ne može izbjeći križ čije je postavljanje u razredu naredila država; u religiji ne smije biti prisile!

I još jedna rečenica iz ove presude je odlučujuća: "To bi bilo oskrvnuće kršćanstva i kršćanskih crkava, ako bi se križ... posmatrao samo kao izraz zapadnjačke tradicije ili kao kultni znak bez specifičnog odnosa prema vjeri." Simbol križa posjeduje religiozni dignitet; i onda kada u određenom kontekstu služi kao kulturna aplikacija.

Najviši sud je dozvolio da pobijedi teološka jasnoća i juristička tačnost. Sud, s jedne strane, zahtijeva da se religiozni simboli kao takvi shvataju ozbiljno i da se ne posmatraju samo kao kulturni ukrasi. S druge strane, sud poziva crkve da prakticiraju aktivnu toleranciju; ljudi koji ne pripadaju nekoj određenoj religiji ne smiju biti prisiljavani da se podređuju simbolima religije koja je njima strana.

Crkve u Njemačkoj su pozvane da u ovoj situaciji ne reagiraju fundamentalistički. Najprije su organizirane demonstracije, onda se pokušalo pravnim i političkim putem doskoči odluci najvišeg suda. Ono što je problematično kod ovog postupka: na ovaj način se izaziva uzajamni bijes kod stanovništva – i onog religiozno orijentiranog i onog koji to nije. Osim toga, podriva se i poštivanje nezavisne jurisdikcije i ugrožavaju drugi odlučujući pravni zahtjevi koje je sud potvrdio – kao što su nastava iz religije i školska molitva.

Moderno društvo – iako se dijelovi društva i sada kao i prije okreću religiji, ipak više ne živimo u 19. vijeku – ne može biti ostvareno insistiranjem na svim pravima. Odlučujući je ipak povratak starim sadržajima u povjerljivom posredništvu. To bi onda moglo značiti: simbol križa je za crkve znak pomirenja i čovječnosti, sapatnje sa mučenicima. Bolje je da se u znaku križa prakticira smjernost i da se ne insistira na tobožnjim pravima.

Tolerancija religija je bitan sastavni dio moderne, demokratske državnosti. Države koje nisu sposobne za religioznu toleranciju, religijske zajednice koje ne pokazuju toleranciju prema onima koji misle drugačije – pa makar to bila i manjina koja nestaje, mogu se uz pomoć sile za izvjesno vrijeme stabilizirati. Ali njih će ipak historija osuditi. I državna religija rimskog carskog doba bila je moćna i naoko nesavladiva – netolerantna i opsjednuta silom, sa čvrstom vezom između svećenika i careva. Ali ova religija je pala u zaborav historije, upravo zato što nije posjedovala unutrašnju sposobnost tolerancije.

Jer bitak prava u demokraciji počiva na aktivnoj toleranciji. Pravo u tolerantnoj državi ne crpi svoj respekt koji je porijeklom iz metafizičkih datosti, nego iz konsenzusa društva. A ovaj konsenzus može biti priznat samo ako se shvata kao dinamični proces aktivne tolerancije. Kao događanje u kome putem svojih demokratskih prava učestvuju svi građani – i oni koji su u manjini.

S njemačkog prevela *Erminka Zilić*

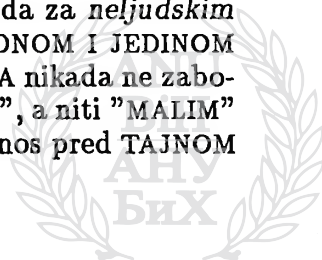

Vladimir Premec

SVJETOVNA I DUHOVNA VLAST

Ima li smisla poslije Sokratesa i njegove tragičke sudbine javno, naročito u vremenima velikih duhovnih smutnji kakvo je i ovo naše, progovarati o tako složenom odnosu kakav nam je historijski poznat iz spleta svjetovne i duhovne vlasti? Za očekivati je jednostavan odgovor, više savjet, sadržan u instinktima samoodržanja, da se takvog govora i oglašavanja treba kloniti. Naročito u Bosni i posebno u Sarajevu jer su u ovoj metropoli zgusnute institucije i jedne i druge vlasti. I kad ne bi Bosna bila složena po svojim historijskim i nacionalnim koordinatama tako kako jeste, ostalo bi nam nerazmrsivo klupko multireligijskog ustrojstva ove sredine, od Tore i Evandelja do Kur'ana, od niske arhitekture sinagoga i tornjeva katedrale te stolne crkve do vitkih minareta džamija. Naravno, u pitanju su različiti odnosi hijerarhija i kompetencija, isprepleteni posve novim pravnim kriterijima na relaciji republika i "entiteti", da i ne govorimo o heterogenim dogmatskim temeljima i zasadama vjerskih institucija koje se na poseban način odnose prema životu tako izrazitih formi uređenja čovjekove svakodnevice. Pri svem tom još opterećenije djeluju ovi odnosi gledajući sa stanovišta agnostičke prakse i opterećujuće zbilje iskustva iz predratnih vremena u kojima je sve negativno u svakodnevici prepušteno stvarnim slučajnostima "na terenu", možda odudaralo od ustavnih prava građanina i pojedinca. Dakako, smatram da je proklamirana "vrednota" građanskog idealiteta o odvojenosti religioznih institucija i države puka iluzija, naročito ovdje i sada, budući da institucije SVETOG djeluju vrlo uočljivo baš na ovozemaljskim teritorijama kojima u njihovim granicama upravljaju institucije državne vlasti. Neizostavni zahtjev državnih INTERESA upućen je stoga na VJERSKE ZAJEDNICE, a institucije vjerskih zajednica upućene su u ime svojih INTERESA na institucije državne vlasti. Mislim da bi savršeniji oblik komunikacije i zadovoljavanja interesa podrazumijevao istovjetnost i njezinu mjeru u realizacijama potreba i potraživanja prema prirodi pojedinih vjerskih zajednica. Država koja vodi

računa o svom legitimitetu nije kadra zadovoljiti potrebe vjerskih ustanova ukoliko ne respektira činjenicu da tu vrstu potreba i interesa pojedinog građanina nije kadra osigurati slobodama, svjesna notorne činjenice da su sfere duhovnosti slojevit život osobe u dubinama individualnog intimiteta. Nema državne institucije koja će mi odgovoriti na pitanje svekoliike zagonetnosti SVETOG i BOŽANSKOG. Nema države koja je kadra pružiti svojim građanima tajne duhovnog mira i definitivnog smirenja svih transcendentnih pitanja koja čovjek u dostojanstvu svoje umnosti postavlja. A otkuda pojedincu tajno vrelo duševnih snaga za djela i putovanja višim stazama života za DRUGOG, u neprekidnim proplamsajima SUMNJI i podnošenja PATNJE u MOLITVI i odolijevanju BESMISLU? Ne vjerujem da se problemi rješavaju tamo, ali samo tamo, gdje vjernik vjeruje u prisutnost BOGA, međutim, država bi toga trebala biti istinski svjesna već i stoga što je vjera potrebija njoj nego država vjeri koja u ovoj "dolini suza i patnje" priprema svoju sljedbu za vječnost i život u DRŽAVI BOŽJOJ. Pravedni ljudi u institucijama države bili bi dužni pažljivo razmatrati potraživanja svih vjerskih zajednica i održavati ravnotežu u uzajamnosti isprepletanih interesa, ali bi i VJERSKE ZAJEDNICE morale u jezgri svoje realne egzistencije moralno i dostojno NJEGOVALI DUH TOLERANCIJE I OSJETLJIVOST za DRUGOST I DRUGOGA, ponajprije trajnim gašenjem iskre budućih požara i povoda za *neljudskim* koliko i *nevjerničkim* odnosima prema SVIMA NAMA JEDNOM I JEDINOM GRADITELJU I ODRŽAVATELJU SVEMIRA. "Mudra" DRŽAVA nikada ne zaboravlja ni prava pojedinaca koji ne pripadaju niti "VELIKIM", a niti "MALIM" vjerskim zajednicama, no u samoći intimiteta žive svoj odnos pred TAJNOM SVETOG bez POSREDNIKA.

Sulejman Grozdanić

POZIV "NA VIRU"

Napomena: Nisam ni teolog ni filozof; bavim se historijom i kritikom književnosti. Otud je i moj prilog o vjerskoj toleranciji i pomirenju iz tog domena.

Onaj čuveni, paradigmatični sarajevski četverougao, smješten u samoj historijskoj jezgri grada, gdje se na prostoru dimenzije 150 × 150 metara nalaze bogomolje sve četiri velike svjetske monoteističke religije – islama, pravoslavlja, katoličanstva i judaizma, podsjeća me na mudru i humanističku misao velikog klasičnog arapskog pjesnika s kraja X i prve polovine XI stoljeća, slijepog Abu al-Alā al-Ma'arrija. Osnovno njegovo osjećanje i misao, u kontekstu ovog našeg razgovora, jeste da su svi ljudi stvoreni od jednog Boga, da svi čovjekovi putevi vode tom jednom Bogu, Bogu ljubavi, mira, pravde, harmonije, povjerenja i tolerancije, pri čemu ti putevi mogu biti i jesu različiti, što ni na koji način ne krnji biť samoga Jednoga niti umanjuje vrijednost i učinak svakog pojedinog puta. Za njega je jedan Bog, svih ljudi, bez obzira kako mu se obraćali i na koju stranu okretali. Poznato je da islam priznaje i poštuje monoteističke religije koje su objavljene prije njega. Uslov je, između ostalog, vjera u jednog Boga i činjenje dobrih djela. To se opetovano ističe u Kur'anu: *One koji su vjerovali, pa i one koji su bili Jevreji, kršćani i Sabejci, one koji su u Boga i onaj svijet vjerovali i dobra djela činili, njih doista čeka nagrada od Gospodara njihova...*

Međutim, i danas jedno od vrlo značajnih pitanja odnosa među velikim svjetskim monoteističkim religijama predstavlja njihovo međusobno, i de facto i de iure, priznanje, prihvatanje i poštivanje, kao ravnopravnih i jednako valjanih, ali različitih puteva ka Jednom; to se također odnosi i na priznavanje i poštivanje i svih drugih, etički i humanistički zasnovanih svjetonazora, što sve skupa jeste nezaobilazan uslov i krucijalan doprinos

uspostavljanju "svjetske etike", o kojoj tako razložno i afirmativno govori uvaženi profesor Leonard Swindler, a što bi, konačno, trebalo da dovede do prestanka masovnih istrebljenja čitavih rasa i naroda drugačijeg vjerovanja, a u ime "uvođenja u istinsku vjeru".

Bosna je, za prave i iskrene vjernike u jednog sveopćeg Boga, zadivljujući i naročito zanimljiv prostor i obrazac međureligijskog dijaloga, vjerske tolerancije i zajedničkog života. Četiri velike jednobožačke vjeroispovijesti na jednom, tako malom prostoru, u jednoj prirodno-geografskoj, političkoj i kulturno-civilizacijskoj cjelini, u jednom jedinstvenom podneblju! Ljudi Bosne, u svojoj izvornoj biti, nose istinske pretpostavke i iskrene spremnosti za međusobno doticanje, upoznavanje, zbližavanje i zajednički život. Pripadnici pojedinih konfesija su se uvijek obraćali jednom istom Bogu, pri čemu su svoj način obraćanja čuvali i njegovali, a način obraćanja drugih vjernika – *poštovali*. Dokaz: to traje u Bosni hiljadu godina, tako njeni ljudi žive i opstoje tisuću godina. A svi poremećaji takvog zajedničkog života u Bosni dolaze izvan nje, iz njenog bližeg ili daljeg okruženja. I to traje gotovo hiljadu godina.

O Bosni međuvjerskih priznavanja i prihvatanja, o Bosni povjerenja, mira, tolerancije i humanizma imamo jedno pjesničko svjedočenje iz XVII vijeka. To je pjesma Muhameda Hevaije Uskufije, bosanskog pjesnika, rođenog prve godine XVII stoljeća kod Tuzle.

Osnovni motiv pjesme jeste poziv "na vjeru", na povjerenje, na pomirenje, na zajednički život... Poziv upućuje jedan musliman "svojoj braći" pravoslavnim hrišćanima. Sasvim je moguće da je pjesma imala neki neposredan, konkretan povod, ali njen sadržaj i poruka imaju opšteljudsku, univerzalnu vrijednost. Ta vrijednost je prije svega istaknuta kroz poziv "Hod'te nami vi na viru!", na čemu pjesnik toliko uporno insistira da ga, gotovo moleći, ponavlja kao završni akord svih dvadeset i pet strofa svoje pjesme.

Jedan je Stvoritelj svih nas. Pjesnik ne govori čiji je to Stvoritelj, nego kaže: *svih nas*, čime on priznaje, prihvata i poštuje i "tudeg" Boga kao Istinitog i Stvoritelja, što znači da priznaje, prihvata i poštuje i drugu religiju kao jednako valjan, iako različit put ka Jednom.

*Bog nas jedan jer satvori,
Bud'te Bogu bogodvori,
Hod'te nami vi na viru!*

Zatim pjesnik veli da smo svi od jednog oca i jedne matere, što, u njegovom poimanju svijeta i čovjeka, znači da svi potičemo od jednog Praoca i jedne Pramačke. No, to istovremeno može da znači da smo svi mi ovdje, u Bosni, istog korijena i porijekla, da smo bliski, rođaci, braća... Tu istinu, da smo svi od istog oca i iste matere, treba dobro spoznati, da se ne bismo međusobno ubijali i ništili:

*Otac jedan, jedna mati,
Prvo bi nam valja znati,
Jer ćemo se paski klati,
Hod'te nami vi na viru!*

Za ovog pjesnika–mistika nužno je spoznati Boga i Njegovo jedinstvo, a naopaka vjera i nevjera vode ka međusobnom zatiranju i razaranju ljudskih dobara:

*Zovemo vas jer se piše,
Boga sveta uznat više,
Paka vjera teško tište,
Hod'te nami vi na viru!*

Zatim:

*Je li slika bit se, robit,
Po neviri sići, morit,
Jedno drugom kuće orit,
Hod'te nami vi na viru!*

Potom pjesnik poziva svu "svoju braću", koja žele povjerenje i pomirenje, da prestanu da se međusobno biju i istrebljuju, poziva ih na razboritost i ispravnost u zadatoj riječi:

*Pamet nije bit se, klati,
Već na viri biti brati,
Vrlo pravo, virno stati,
Hod'te nami vi na viru!*

Pjesnik je dobro znao šta znači sloga i slaganje u Jedinstvu Božijem, pa upozorava one kojima se obraća da ne dozvole da ih razjedinjuju i da razbijaju jedan rod:

*Jedno čedo razrodi se,
Naopako jer hodi se,
Ter na jedin¹ ne vodi se,
Hod'te nami vi na viru!*

*Ne dajte se hāl² lučit,²
Zaboraviv jedin³ mučit,
Čistu viru valja učit,
Hod'te nami vi na viru!*

¹ Jedinstvo (Božije).

² Razbojnički razjedinjavati.

³ Jedinstvo (Božije).

On je također dobro znao da su stvarni nevjernici oni koji siju razdore i sukobe, mržnju i netrpeljivost, da se time okreću od istinske vjere; oni, načešće ne spadajući ovdje, zavađaju narode i huškaju ljude jedne protiv drugih:

*Boj ne bije koj' pametan,
Bude veće prepravatan,⁴
I(z) šta viri on zamétan,⁵
Hod'te nami vi na viru!*

Na kraju, pjesnik gotovo očajno i alarmantno uzvikuje: *Dosta!*

*Dosta se je zla činilo,
Paski klalo i svinjilo,
I bez uma još kinjilo,
Hod'te nami vi na viru!*

Ova pjesma ne predstavlja misionarski poziv "u vjeru", kako su je neki istraživači naše starije književnosti shvatili. U našem jeziku "na vjeru" znači "na povjerenje" i to čvrsto, duboko povjerenje, "na časnu riječ". No, još je značajnije da se u pjesmi ni u jednom trenutku ne osjeća vjerska mržnja, netrpeljivost ili isključivost, niti se spominje ičija posebna vjera, ičiji posebni Bog, ičija posebna sveta knjiga, ičiji posebni Božji poslanik. Sve je iz Jednoga, u Jednome, ka Jednome. Ponavljam: priznaje se, prihvaća i poštuje i druga vjera kao ravnopravna i jednako valjana. To je jedini ključ prevladavanja tako tragičnih međuvjerskih nesporazuma i sukoba, u stvari, sprečavanja zloupotrebe religije u posve drugačije, sasvim profane svrhe i ciljeve. Samo je to put razuma, povjerenja, pomirenja, tolerancije i mogućnosti zajedničkog života i opstanka. To je osnovna poruka bosanskog pjesnika Muhameda Hevaije Uskufije, to je njegov prilog "novoj svjetskoj etici".

Učinilo mi se da ovaj trezveni, ljudski glas, uime Boga svih nas, glas jednog iskrenog vjernika u Jednog i Jedinog za sve ljude, glas iz Bosne prije tri stotine i pedeset godina, valja i danas i čuti i poslušati, i ovdje a i drugdje.

⁴ Nahuškan.

⁵ Okreće se od vjere.

Ivo M. Tomić

FENOMENOLOGIJSKI PRISTUP ODNOSU DRŽAVE I RELIGIJE

Pred-govor ili predkontekst

Prije nego započne govor pojmova, neka progovori slika zabluda: država i religija, prije bilo kojega kontakta što ih u tekstu koji slijedi očekuje, svrstane su u dva tabora koje je moderna, pozitivistički ustrojena sociologijska, politologijska i pravna znanost odijelila gotovo nepremostivim jazom. Politička i pravna pragmatika postale su tako ponorom iznad kojega, gotovo paralelno a nepovezane nikakvim mostom, strče kao litice dvije grandiozne kulturno-civilizacijske tvorevine. Zasluga za to pripada ponajprije oslanjanju ovih znanosti na tzv. filozofiju revolucije za kojom je i naša domaća marksološka apologetika tragala posvuda: od empirizma i racionalizma, preko građanskoga liberalizma do francuskoga prosvjetiteljstva i njemačkoga klasičnog idealizma, nalazeći u njoj najprikladnije oruđe za konačnu likvidaciju i religije i države. Načinivši od jedne discipline duha 'oruđe' za vlastitu uporabu, ova je 'revolucionarna' teorija etabrirala jedan novi poredak u nestajanju, državu koje nema, čovjeka bez vjere i bez Boga, naciju koja odumire, povijest koja se bliži kraju itd. Nekritički se udaljavajući od čovjeka i svijeta i postajući vlastitom svrhom, ona je napokon likvidirala samu sebe prepuštajući državu, naciju, religiju i sve druge kulturno-civilizacijske tvorevine povijesnome udesu njihova traganja za sopstvenim smislom.

Religija i država, dva različita kulturno-civilizacijska fenomena na istoj relaciji vlastite povijesne višemilenijske opstojnosti, od svoga nastanka do danas znale su se, s obzirom na *logos* i *telos*, *nomos* i *axis*, uzajamno preplitati i svojatati, udaljavati i sasvim distancirati jedna od druge, nikada se, međutim, ne odričući čovjeka kao svoga zajedničkoga imenitelja. Mnogi elementi s ove relacije evidentiraju se i *sic et nunc* što naravno, ne predstavlja

nikakav nonsens već normalnu cirkulaciju ideja i prakse kanalima različitih, ustaljenih povijesnih kategorija duha i mišljenja.

Pojačani interes za religijsko kao fenomen tzv. masovnog obraćenja u stanjima kriza globalnih razmjera, što je u mnogome jedno od bitnijih odlika i naše današnje situacije, pojava je odavna poznata sociologiji, psihologiji i drugim znanostima. Paralelno ovome procesu, na liniji konstitucionalizacije javne vlasti danas kod nas, u masovnoj komunikaciji bilježi se visoka frekvencija pojmova: sekularizacija, sekularna država, pravna država, građanska država itd. Ova konfuzija ideja i stremljenja, bez preciznoga definiranja pojmova i ciljeva, može generirati dugoročno neugodne posljedice, kako sa stajališta odvijanja društvenih procesa, tako i sa aspekta institucionalne stabilnosti. Ljekovitost dijaloga danas je, čini se, potrebnija nego ikada ranije. Njegovo blagotvorno djeinstvo mora se raspršiti u svim pravcima i na sve strane.

Oslobođena oficijalnoga patronata tzv. revolucionarne teorije, naša se društvena znanost danas, na putu svoje epistemologijske rekonsolidacije, našla na raskrižju između kritike i apologije, između svoje heuristički pojmljene slobode i dogmatičkoga voluntarizma. Ona se, skoro uopće, ne bavi istraživanjima društvenoga procesa, ali zato ispoljava naglašene hermeneutičke i homilističke afinitete spram religioznoga. Kriza društva uzrokovana ratom reperkutira se posvuda pa tako i u nauci. Ova konstatacija upozorava na oprez već u očekivanjima a od znanosti se zahtijeva da ponudi barem neke odgovore na planu rekonstrukcije društva i rekonstitucije države, ili, makar, da nagovijesti puteve izlaska iz krize.

Kulturno-civilizacijski kontekst

U konvencionalno scijentističkome obzorju obično se smatra da su prirodna religija i filozofija, kao produkti straha i radoznalosti i kao odnos čovjeka spram prirode i samoga sebe, dva najstarija oblika svijesti iz kojih se začinje razvitak cjelokupne duhovne i materijalne kulture. Esencijalno, radoznalost i strah najsavršenijeg i najmoćnijeg i istodobno, najkrhkijeg i najnježnijeg stvorenja na čitavoj Planeti, njegova potreba da se osigura i zaštititi, stvorili su nastambe, najrazličitija i najsuvremenija oruđa i oružja, državu i pravo, te mnogobrojne druge tvorevine i institucije materijalne i duhovne kulture. Ova bi se teorijska pozicija, sa antropologijskoga ili ontologijsko-egzistencijalnoga stajališta mogla, za početak, smatrati sasvim dostatnome.

Sa historijsko-političkoga i historijsko-religijskoga aspekta međutim, odnos države i religije valja problematizirati na nekoliko ravni a primarno na historijskoj, politologijskoj, sociologijskoj i teologijskoj, kako bi se razlučilo bitno od nebitnoga da bi se potom, fenomenologijski 'zasjeklo' u ono bitno i osvijetlila njegova bit ili suština. Tu se, u prvome redu, mora imati u vidu činjenica da država, pravo, politika, religija itd. čine različite segmente

jednog istog kulturnog fenomena, te uzeti u obzir nekoliko narednih naznaka ili konstatacija.

Mada u historijskome redoslijedu, za razliku od prirodne, 'negativne', politeističke, religija objave, pozitivna ili monoteistička religija uglavnom slijedi iza pojave prvih antičkih država. Njen izlazak na povijesnu scenu ima, u pravome smislu, revolucionarnoga značaja za razvitak države i društva koji će ostaviti neizbrisivog traga u cjelokupnom naknadnom kulturno-civilizacijskome procesu.

Razvitak države i razvitak religije odvijaju se na historijskom planu, velikim dijelom kao dvije paralelne strane jednoga istog povijesno-kulturno-civilizacijskog procesa upravljana od strane istih ili zajedničkih, ili u drugome slučaju, međusobno vrlo bliskih osoba i institucija. Princip jedinstva crkvene i svjetovne vlasti zadržao se u nekim državama sve donedavno pa i do danas (npr. položaj vladike kao crkvenoga i vjerskoga poglavara u Crnoj Gori sve do XIX stoljeća, društveno-politički ustroj Cipra za vrijeme Makariosa III arhiepiskopa, položaj kalifa kao vjerskih i svjetovnih poglavara u nekim arapskim islamskim zemljama, društveno-političko uređenje Irana, Sudana i još pojedinih islamskih zemalja Azije i Afrike danas, ustroj Vatikana i položaj pape kao crkvenoga poglavara i državnoga vrhovnika itd.). Filozof, historičar i sociolog A. Toynbee ("Proučavanje historije") čak tvrdi da je Bog najaktivnija snaga u historiji i da je Božije carstvo konačni cilj historijskog razvitka čovječanstva.

Razvitak religije, njena organizacija i institucionalizacija oblikovali su u mnogome, ukupnost društvenih odnosa kao što su i odnosi u društvu sa svoje strane, povratno utjecali na položaj religije i status vjernika i vjerskih službenika u državi. Dokaza ovoj tvrdnji može se naći dovoljno i skoro podjednako i na teorijskoj i na praktičkoj ravni. U to nas uvjeravaju djela teologijsko-filozofijske i sociologijske klasike od Svetog Augustinusa Aureliusa ("de civitate Dei") i Svetoga Tome Akvinca ("De regimine principum"), Ivana od Salisburyja ("Polycraticus"), do npr. E. Durkheima ("Elementarne forme religijskoga života"), M. Webera ("Privreda i društvo", "Protestantska etika i duh kapitalizma"), E. Troeltscha ("Socijalno učenje kršćanskih crkava") i mnogih drugih priznatih autoriteta. Na drugoj pak, praktičkoj ravni, u prednju konstataciju obiljem činjenica osvjedočuju nas historija i suvremenost od papskih indulgencija i trgovine njima do papskih krunidbi srednjevjekovnih kraljeva i vladara; od medievijalne svemoći Rimske papske kurije koja će 800. godine n.e. franačkoga kralja Karla Velikoga, nakon što je ovaj osvojio gotovo čitavu srednju i zapadnu Europu, okruniti u Rimu za rimsko-njemačkoga cara, do odvajanja engleske (anglikanske) Crkve od Rima za vrijeme Henrika VIII u XVI stoljeću i to iz sasvim profanih razloga (od tada je naime, pa sve do danas, ova crkva, i pored snažnoga utjecaja na javni život nacije, potčinjena britanskoj kruni kao svjetovnoj vlasti); od suvremenih klerikalizama i teokratskih režima u pojedinim zemljama do agresivnoga i borbenoga ateizma npr. u Albaniji Envera Hoxhe; od svojevrsnoga odiuma prema teistima u nekim ko-

munističkim, do neprikrivenoga animoziteta prema ateistima u drugim antikomunističkim režimima. O odnosima crkve i države nekada u prošlosti, možda najbolje kazuje načelo "cuius regio, eius religio" iz trećeg članka Augsburskoga vjerskog mira sklopljenoga 1555. godine između katolika i protestanata. Unatoč poprilično odmaklome vremenu, za neke ovo načelo, nažalost, vrijedi i danas, a neki bi i ovdje u našoj sredini, danas rado htjeli da ga rehabilitiraju.

Religijske norme bile su u određenim sredinama i povijesnim razdobljima i obvezne norme sveukupnoga društvenoga ponašanja a crkveno pravo osnova na kojoj je stvarano pravo naroda-država. Sveti Toma u svojim teologijsko-filozofijskim i političkim opservacijama instalira hijerarhijsku trijadu "Božiji - prirodni - ljudski zakon". Religija je u mnogim slučajevima i primjerima poslužila i kao osnova za formiranje moralne konstitucije, običaja i drugih oblika i formi društvenoga izražavanja. Međutim, aksiologijski poređak crkve i države, morala i prava, s obzirom na autonomiju i heteronomiju volje, na njenu nutarnost i izvanjskost, nužno se razlikuju. Ta se razlika najeklatantnije manifestira na primjerima teokratsko-apsolutističkih i republikansko-demokratskih režima.

Na određenome stupnju društveno-povijesnoga razvitka opisani će odnos crkve i države postati kočnicom materijalnoga i kulturnoga procesa i doći će do njihova potpunoga razdvajanja. Nakon prvoga velikog raskola unutar kršćanstva 1054. godine, kada su se međusobno diferencirali katolici i pravoslavci, druga velika dioba uslijedit će unutar katoličanstva. Na samome pragu novoga vijeka srednju i zapadnu Europu zahvatile su vjerske a potom i društvene reforme J. Husa (Češka), M. Lutera (Njemačka) i J. Calvina (Francuska). Nastanak protestantizma, a zatim i diobe i raskoli i unutar njega, mogli bi se označiti kao proces pluralizacije i demokratizacije kršćanstva, odnosno katoličanstva. Reformacija i Protoreformacija unutar ove, jedne od najvećih svjetskih religija, uvjetovat će i reforme cjelokupne društvene strukture zemalja srednje i zapadne Europe. Na političkome planu princip teokracije nadomjestit će načelo demokratizacije i sekularizacije države od crkve. Na filozofijskome području teologija će sve više biti potiskivana teleologijom. Ovaj proces teorijski će elaborirati i prvi sustavno etablirati francuski enciklopedisti i prosvjetitelji predvođeni Voltaireom, Rousseauom i Montesquieuom, a praktičko-politički dovršit će ga i definitivno uobličiti Francuska revolucija i Deklaracija prava čovjeka i građanina. Razvitak modernih nacionalnih država tijekom XIX stoljeća, koje neki smatraju i vijekom modernoga konstitucionalizma, bit će popraćen čestim i uzastopnim smjenjivanjima apsolutizma i demokracije, monarhizma i republikanizma, giljotiniranjem starih i promoviranjem novih vladara. Crkveno pravo bit će definitivno suspendirano i supstituirano pravom čovjeka na vjeru i crkvu što će do perfekcionizma razraditi pravni pozitivizam XX stoljeća kroz teorijska učenja H. Kelsena, C. Schmitta i drugih teoretičara tzv. pravne države. Princip sekularizacije države od crkve marksistički dogmatizam i voluntarizam shvatili su i primijenili kao princip totalne ne-

gacije religije u tzv. državi koja odumire, zbog čega je čitava ova teorija propala ili "otišla u muzej starina", kako bi rekao F. Engels, jedan od njenih prvih osnivača.

Fenomenologijski diskurs: teologija-teonomija-nomokracija

Teodicejska drama civilizacije, kako smatra A. Toynbee ("Proučavanje historije"), započinje sukobom Dobroga i Zloga principa u čovjeku i u prirodi. Teološki smisao i religije i države očituje se u spasenju i sigurnosti čovjeka, ali već nakon ovoga primarnog cilja, njihovi se motivi razilaze kako s obzirom na izbor sredstava, tako i s obzirom na njihovu naknadnu realizaciju kao i u pogledu sistema vrijednosti. I religija i država teže dominaciji Dobrog i likvidaciji Zlog principa, ali dok religija svoj pogled na Dobro usmjerava u pravcu eshatološkoga kao onostranog, država njegovu realizaciju traži u sferi zbiljskoga i ovostranog. U redu vrijednosti i religije i države jedno od prvih mjesta pripada čovjeku, ali dok religija zahtijeva čovjeka okrenutoga i posvećenog Bogu, država hoće čovjeka kao korisnoga pripadnika i lojalnoga građanina političke zajednice. I religija i država protežiraju kao najviše vrijednosti istinu, pravdu i slobodu. Ali istina religije je istina Božije objave, a istina države sadržana je u praktičkoj egzistenciji, odnosno u provođenju njenih zakona. Religijski, pravda je ponajprije u Božijim rukama i samo Bog na kraju presuđuje a etatistički, pravda države je locirana u sadržaju njenih zakona i hipostazirana u pravilima koja ona samostalno propisuje. Sa religijskih pozicija sloboda čovjeka je moguća samo kroz njegovo zajedništvo sa Bogom; sa državnoga stajališta ona je pak, moguća samo kroz striktnu provedbu Zakona ustanovljenoga na principu jednakopravnosti, prema kojemu je moja sloboda limitirana istom mjerom slobode drugih, u uzajamnosti i političkome zajedništvu ljudi. Imperativni je zahtjev religije: ne čini drugome ono što ne želiš da drugi učini tebi! Bespogovorni je nalog države međutim: ne čini ništa što je u suprotnosti sa Zakonom! Između ova dva bliska načela isprijecila se sloboda Zakona s jedne i sloboda Božije volje s druge strane. I religija i država pozivaju se rado na određenu moć. Ali religijski, najviša moć sadržana je u Božijoj onnipotenciji a moć države petrificirano i virtualno, sadržana je u njenim zakonima, financijama, armiji i policiji. Djelatni je princip religije princip agapizma, martirija i karitasa; djelatni je princip države efikasnost na ozbiljenju općeg interesa. Religija propovijeda milosrđe među ljudima; država i milosrđe dodjeljuje sukladno svojim zakonima. Kao put spasenja religija propovijeda dužnost služenja, žrtvovanja i pokornosti. Kao put spasenja država uspostavlja sistem prava i obaveza i nalaže poštivanje Zakona. Dok religija podrazumijeva čistu, nepatvorenu transcendentalnu volju, ono nutarnje u čovjeku, država predstavlja instrumentalizaciju opće kao političke volje, golu izvanjsku svrhovitost. Ono univerzalno, nedodirljivo religije jeste Bog kao Dominus, Kyrios, Allah u svojoj svemoći; ono univerzalno, ne-

dodirljivo države sadržano je u njenome zakonu. Makar on bio svjetovne naravi, podrijetlo Zakona je, u suštini, božansko i otud njegova sakrosanctnost i nepovredivost. To je ono što na kraju, pored ostaloga, povezuje državu i religiju na čisto fenomenologijskoj ravni, što određuje državotvorne elemente religije i božansku dimenziju države, što posvjetovljuje religiju i divinizira državu.

Kao krhko i nesigurno biće, čovjek koji se, na kraju krajeva, i danas pita za svoje podrijetlo, okrenut je nužno Bogu moleći i tražeći od njega svoju sigurnost i zaštitu. Država sa svojim zakonima i cjelokupnim ostalim instrumentarijem, očigledno nije dostatna da ublaži u dovoljnoj mjeri njegov strah i nesigurnost pred ovozemaljskim i pred onostranim. Iz te nesigurnosti čovjeka i supstantivnoga straha pred nepoznatim izvire i podvojenost njegova bića na transcendentalno-duhovnu i ovostranu, racionalnu zbiljsku dimenziju. Slična se podjela u čovjeku manifestira i na političkoj ravni kroz sukobe i kompromise njega samoga sa samim sobom kao javne ili političke (citoyen) i privatne (bourgeois) osobe. Kroz taj rascjep jedan dio svoje osobe, svoje "metafizičko JA" on ugrađuje u opću kao političku volju i prenosi na svoga političkog reprezentanta da bi njegovim posredstvom, i on sam bio suveren, to jest da bi u općem smislu, mogao vladati drugima i samim sobom kao svojim drugim ili "konkretnim JA"¹⁾. Na isti način podijeljena je i ličnost monarha kao supremusa ili superanusa na njegovu kraljevsku kao javnu, državnu i na njegovu privatnu kao ljudsku osobu.

Fikcija ili imaginacija ugovora, čitava kontraktualistička teorija antike i novoga vijeka (XVII i XVIII stoljeća) moglo bi se reći da vuče svoje imaginativno korijenje iz pretpostavljenoga ugovora između Čovjeka i Boga prema kojemu Bog obećava i pruža Čovjeku sigurnost i zaštitu na ovome i na onome svijetu, a Čovjek uzvraća bespogovornom vjerom, pokornošću i služenjem.²⁾ Obrezivanje prvih Židova kao simboličko-žrtveni ritual, predstavlja u ovome kontekstu ovjerovljenje ugovora od strane Čovjeka, njegov pristanak na žrtvu i služenje, odnosno zakletvu na vjernost i pokornost. Istina objave u istoj konotaciji mogla bi se smatrati svečanom promulgacijom Zakona-Ugovora i njegovim "stupanjem na snagu".

Zakone objave Mojsije je, ispisane na dvije kamene ploče, primio direktno od Jehove (Jahve), Hamurabi iz ruku Boga Sunca, Manu od Boga Brahme (Brama) itd. Nebesko podrijetlo zakona ostavilo je neizbrisiv pečat njegove svetosti sve do danas. Ta svetost obasjava dakako, i njihova tvorca kao modernoga supremusa ili superanusa. Odatle i svetost i nedodirljivost monarhove osobe ali koja i sama podliježe svetosti zakona čak ako je on i izraz vlastite kreacije. Ta podložnost vlastitome djelu, vlastitome kreativnome činu, izraz je svetosti i božanske prirode prauzora ili praiskona iz kojega se crpi njegovo podrijetlo i snaga autoriteta.

1) Usp. Zdravko Kobe, "Smrt političkog" u: "Gledišta" Beograd 1989. broj 7-9. strana 86-99.

2) Tako npr. smatraju Spinoza ("Tractatus theologico-politicus"), Hobbes ("Leviathan"), pa i neki suvremeni teoretičari kao npr. Radbruch ("Filozofija prava") i drugi.

Teologija kao znanost znači, u stvari, pronicanje u *logos* zakonske dogme, traganje za *logosom* u *nomosu* sa već prethodnim povjerenjem, vjerom u istinu koja iza njega stoji i koja se ne smije dovoditi u pitanje. Baš kao što se ni danas ne pita za osnovanost ili opravdanost zakona, već se traži njihovo bespogovorno provođenje i izvršavanje. Smisao i opravdanje teologije kao znanosti i nomokracije kao načina i oblika vladanja utemeljeni su teonomijom. Suvremeni pravni pozitivizam, iliti dogmatizam, svojim zalaganjem za vladavinu prava odnosno zakona sasvim se približio teonomiji baš kao što i njegovi najdosljedniji sljedbenici svojim teorijskim tragaštvom za podrijetlom norme, idu gotovo rame uz rame sa klasičnim i modernim teolozima. Možda će i današnja nomokracija jednoga dana izraziti svoju želju ili zahtjev za utemeljenjem jedne paralelne teologije.

Etička i politička zajednica

Dualistički princip autonomije i heteronomije, nutarnjega i izvanjskoga predstavlja polazište za diferencijaciju etičkoga prirodnog i etičkoga društvenog stanja kod Kanta,³⁾ analogno prirodnome juridičkom i građanskome pravnom stanju.⁴⁾ Etičko prirodno stanje, koje podrazumijeva potpunu autonomiju moralne volje pojedinca, predstavlja stanje u kojemu svako sebi, potpuno autonomno, propisuje moralne zakone te iz njega izvire neprekidni napadi na princip općeg Dobra. Svi individuumi stoga, treba da se i na moralnome planu, podvrgnu jednome zajedničkom idealu ili vrlini cjeline, što bi trebalo da bude etička dužnost cijeloga ljudskog roda. To bi podvržavanje značilo prelazak iz etičkoga prirodnog stanja u stanje etičke umne zajednice kao zajednice Božijega naroda pod etičkim zakonima. Ostvarenje ovoga cilja, prema Kantu, moguće je samo posredstvom Crkve, i to kao djelo Boga i vrhovnoga moralnog zakonodavca.

U prirodnome pravnom stanju, Kant kao i Hobbes,⁵⁾ vidi stanje rata svih protiv svih. Da bi izbjegli takvo zlo, ljudi se udružuju i pokoravaju istome, zajedničkom pravnom zakonu i iz prirodnoga, prelaze u građansko pravno stanje, odnosno stvaraju svoju političku zajednicu.⁶⁾ Običajnost, moralitet, ćudoređe etičke umne zajednice kao Božijeg djela posredovanog Crkvom potiče to zajedničko pokoravanje svih individuumata istome pravnom zakonu političke zajednice. Služenje i pokoravanje koje propovijeda Crkva jeste i služenje i pokoravanje Zakonu što, nasuprot stavovima o njenoj neutralnosti i amoralnosti politike kao ogoljele borbe interesa, zagovara njenu društvenu angažiranost i to ponajprije u pravcu razvijanja moralne svijesti i moralne odgovornosti za bavljenje politikom. Crkva dakle, koja kao za-

³⁾ V. Immanuel Kant, "Religija unutar granica čistog uma", Beograd BIGZ 1990. strana 87-112.

⁴⁾ V. Immanuel Kant, "Metafizika ćudoređa", Sarajevo, "Veselin Masleša" 1967. strana 31-34.

⁵⁾ V. Thomas Hobbes, "Leviathan", I. Kant, "Metafizika ćudoređa" i "Religija unutar granice čistog uma".

⁶⁾ Ibid

jednica vjernika služi narodu, imanentno tome cilju, treba i mora odgajati čovjeka-vjernika i za život u političkoj zajednici odnosno državi. Politika koja, kao umijeće tvorbe zajednice i djelatnost od općega interesa, intendira i teži općem Dobru svih, ne može se i ne smije distancirati od vjernika koji su u toj zajednici i uz to pripadnici Crkve kao zasebne vjerske zajednice.

Kao oblik odnosa i komunikacije između Čovjeka i Boga religija je, bez obzira na svoju društvenu protežnost i institucionalizaciju, uvijek nužno okrenuta individuumu. Ali jedno od temeljnih svojstava čovjeka kao individuumu sadržano je u njegovoj društvenosti odnosno u činjenici da je on kao individuum istodobno i društveno biće. Očovječenjem Boga i obogotvorenjem Čovjeka, kršćanski princip dospio je do njihovoga duhovnog zajedništva, ali još nije uspio konstituirati humanistički i božanski produhovljenu zajednicu ljudi i naroda, odnosno ostvariti Kantov ideal etičke kao umne zajednice čovječanstva. Ali, unatoč svemu, i religija i politika još imaju šanse; prva boreći se za moralnog individuumu a druga za društveno djelatnoga pojedinca koji se moraju susresti u osobi građanina kao subjekta političke zajednice - da bi u njemu pokrenuli vlastiti i međusobni dijalog. Samo takav dijalog može biti istinska pretpostavka interreligijskih razgovora, razgovora ili dijaloga između države i crkve i svakog drugog razgovora koji intendira određenome cilju i pretendira na uspjeh koji će biti zajednički i koji neće značiti neuspjeh za drugoga.

Religija, nacija, politika, država

Nacija kao jedan od umetnutih, ovdje središnjih pojmova, koji posreduje između religije i političke zajednice, predstavlja zapravo osnovni kamen temeljac na koji se, svom svojom težinom, oslanja čitava građevina koju zovemo modernom državom. Gotovo cjelokupna suvremena, pa i klasična politička, filozofijska, sociologijska i pravna teorija suvereniteta, jedino naciji dodjeljuje pravo samoodređenja do otcjepljenja, odnosno pravo da tvori i gradi državnu zajednicu. Ova se konstatacija najčešće shvata dvojako i to: kolektivistički, kada se pojam nacije poima u smislu kompaktnoga, prilično homogeniziranoga zbira individuumu kao njenih pripadnika koje odlikuje skup istovjetnih ili srodnih osobina ili svojstva (nacionalna kultura, duh, religija, običajnost, moral, karakter, jezik itd.) i građansko-individualistički kada se ta kompaktnost i homogenizacija doživljavaju u prilično razblaženoj formi, na račun uzdizanja individualnih svojstava, prava i sloboda čovjeka i građanina. U prvome slučaju, prava nacije kao kolektiviteta dominiraju nad pravima pojedinaca - njenih pripadnika i zajednica intendira totalitarnome projektu; u drugome, individualna prava i slobode pojedinaca supremiraju nad kolektivnim a zajednica teži liberalno-demokratskome ustroju. Kao snažan homogenizirajući faktor u oba, a osobito u prvome slučaju, javlja se, pored ostalih i religija odnosno pripadništvo istoj kao zajedničkoj vjeri. Ona se ponekad uzdiže na razinu oficijelne ili državne religije a država sa

svoje strane poprima izvjesna vjerska obilježja.

Državotvornost religije posredstvom nacije iskazuje se, uglavnom, kao kulturni a ne kao politički fenomen. Katalizirajuća uloga religije u formiranju kulturnoga identiteta nacije započinje još od stadija etniciteta da bi, u procesu njegove transformacije u nacionalno kao političko u modernome smislu, zajedno sa ostalim elementima (moralitet, običajnost, tradicija, karakter, jezik, duh itd.) i u suradnji i korelaciji sa njima, imala snažnoga utjecaja u profiliranju i konstituiranju nacionalne kao političke svijesti.

Ova se konstatacija međutim, odnosi samo na primjere globalne podudarnosti religioznoga i nacionalnoga ali se ne bi smjela generalizirati i univerzalizirati s obzirom na sve one primjere gdje se ova dva fenomena ne poklapaju, odnosno gdje se oni međusobno razilaze. Globalno npr. svi Poljaci jesu katolici, ali svi Nijemci to nisu jer se oni religiozno dijele na katolike i protestante, kao što i među Arapima nisu svi muslimani već ima i dosta kršćana itd.

Isto tako, teritorijalno-politička organizacija i ustroj crkve može, ali i ne mora biti podudarna sa teritorijalno-političkom organizacijom nacije odnosno države. Visoka stopa pokretljivosti i miješanja ljudi, etničkih, nacionalnih i vjerskih skupina u svijetu kao globalnome selu, ne dozvoljava više uproštene i pojednostavljene identifikacije, kvalifikacije, sheme ili modele.

Religija posjeduje i nosi izvjesne državotvorne elemente koji se ne smiju i ne mogu osporavati, ali je ti elementi ne smiju i ne mogu učiniti politikom ili transformirati u politiku koja i nadalje ostaje osnovnim umijećem tvorbe zajednice, odnosno države kao političke zajednice ili politički organizirane nacije što se, isto tako, ne smije i ne može zaboraviti. Ali nacija politički organizirana u državu ne podrazumijeva zajednicu "očišćenu" od pripadnika drugih nacija i drugih konfesija.

II PRILOZI

DEKLARACIJA ZA SVJETSKU ETIKU

Parlament svjetskih religija

Čikago 4. septembar 1993.

DEKLARACIJA ZA SVJETSKU ETIKU

Tekst pod naslovom Uvod sastavio je Izdavački odbor Savjeta Parlamenta svjetskih religija u Čikagu na osnovu same Deklaracije napisane u Tübingenu (dalje: Principi). Namjera mu je da posluži javnosti kao kratak rezime Deklaracije.

Svijet je u agoniji. Agonija je tako pogubna i žestoka da moramo ukazati na njenu pojavu da bi se razjasnila dubina ovog problema.

Mir nas zaobilazi – planeta se razara – susjedi žive u strahu – žene i muškarci postaju stranci jedni drugima – djeca umiru!

To je odvratno.

Mi osuđujemo zloupotrebu Zemljinog ekosistema.

Mi osuđujemo siromaštvo koje guši mogućnosti života, glad koja slabi ljudsko tijelo, ekonomsku nejednakost koja prijeti da uništi mnoštvo porodica.

Mi osuđujemo društvenu razjedinjenost naroda, preziranje pravde koje gura građane na marginu života, anarhiju koja obuzima naše zajednice i besmisleni smrt djece prouzrokovanu nasiljem. Naročito osuđujemo agresiju i mržnju u ime religije.

Ali ova agonija je nepotrebna.

Nepotrebna je jer osnova za etiku već postoji. Ta etika pruža mogućnosti boljeg individualnog i svjetskog poretka i odvodi pojedinca od beznađa, a društva od haosa.

Mi smo žene i muškarci koji su prihvatili pojmove i praksu svjetskih religija:

Potvrđujemo da se u učenjima religija nalaze zajedničke osnovne vrijednosti i da one čine osnovu svjetske etike.*

Potvrđujemo da je istina već poznata, ali mora da saživi u srcima i akciji.

* U originalu: *global ethics*. S obzirom da se kod nas izraz *globalan* upotrebljava u značenju *opšti*, preveo sam izrazom *svjetski*, što je osnovno značenje u engleskom jeziku.

Potvrđujemo da postoji neopoziva i bezuslovna norma za sve oblasti života, za porodice i zajednice, za rase, narode i religije. Već postoje stare odrednice za ljudsko ponašanje koje se mogu naći u učenjima svjetskih religija i koje su uslov za trajan svjetski poredak.

Objavljujemo:

Mi zavisimo jedni od drugih. Svaki od nas ovisi o napretku cjeline pa na taj način gajimo poštovanje za zajednicu živih bića, za ljude, životinje i biljke, za očuvanje Zemlje, zraka, vode i tla.

Preuzimamo pojedinačnu odgovornost za sve što činimo. Sve naše odluke, akcije i propusti u djelovanju imaju posljedice.

Moramo postupati sa drugima onako kako želimo da drugi postupaju sa nama. Preuzimamo obavezu da poštujemo život, individualnost i raznolikost, da bi se sa svakim pojedincem, bez izuzetka, postupalo humanom. Moramo imati strpljenja i naklonosti. Moramo znati da oprostimo, učeći od prošlosti ali sebi nikad ne dozvoljavajući da budemo robovi uspomena na mržnju. Otvarajući srca jedan drugome, mi moramo zaboraviti naše male razlike radi svjetske zajednice, unapređujući kulturu solidarnosti i pripadanja.

Mi smatramo čovječanstvo svojom porodicom. Moramo težiti za tim da budemo ljubazni i velikodušni. Ne smijemo živjeti samo za sebe, već moramo da služimo i drugima, nikad ne zaboravljajući djecu, stare, siromašne, one koji pate i one koji su nemoćni, izbjeglice i usamljene. Ni prema jednoj osobi ne bismo smjeli da postupamo kao prema drugorazrednom građaninu, niti je na bilo koji način iskorištavati. Treba da bude jednak odnos među muškarcima i ženama. Moramo napustiti sve oblike dominacije i zloupotrebe.

Obavezujemo se na kulturu nenasilja, poštovanja, pravde i mira.

Nećemo tlačiti, povređivati, mučiti ili ubijati druga ljudska bića, odrićemo se nasilja kao sredstva za rješavanje razlika.

Moramo se boriti za pravedan društveni i ekonomski poredak u kojem svi imaju jednake prilike da postignu pune mogućnosti kao ljudska bića. Moramo govoriti i djelovati istinito i sa samilošću, postupajući sa svima pošteno, izbjegavajući predrasude i mržnju. Ne smijemo krasti. Moramo izbjegavati uticaj želje za vlašću, prestižem, novcem i potrošnjom da bismo stvorili pravičan i miran svijet.

Planeta se ne može promijeniti nabolje a da se prvo ne promijeni svijest pojedinca. Mi se zalažemo za povećanje naše svijesti disciplinirajući naše umove, meditirajući, moleći se ili stalno razmišljajući. Bez smjelosti i spremnosti za žrtvovanjem ne može biti stvarne promjene naše situacije. Stoga se posvećujemo toj svjetskoj etici, razumijevanju drugih i društveno korisnom načinu života koji promoviše mir.

Pozivamo sve ljude, bilo da su religiozni ili ne, da čine isto.

I. PRINCIPI SVJETSKE ETIKE

Naš svijet prolazi kroz *osnovnu krizu*: krizu svjetske ekonomije, svjetske ekologije i svjetske politike. Nedostatak velikih vizija, brdo neriješenih problema, osrednje političko vodstvo sa malo oštroumnosti i smišljenosti i uopšte suviše malo osjećaja za opšte dobro mogu se svugdje vidjeti: suviše mnogo starih odgovora za nove izazove.

Stotine hiljada ljudskih bića na našoj planeti sve više trpe nezaposlenost, siromaštvo, glad i raspad porodica. Nada za trajnim mirom među narodima nam se izmiče. Postoje napetosti među polovima i generacijama. Djeca umiru, ubijaju ili bivaju ubijena. Sve više zemalja trese korupcija u politici i ekonomiji. U našim gradovima sve je teže živjeti zajedno u miru zbog društvenih, rasnih i etničkih sukoba, upotrebe droga, organizovanog kriminala ili čak anarhije. Čak i susjedi često žive u strahu jedni od drugih. Neprestano se pljačka naša planeta. Prijeti nam propast ekosistema. Često možemo vidjeti vođe i pripadnike *religija* kako podstiču na agresiju, fanatizam, mržnju i ksenofobiju – čak i inspirišu i opravdavaju nasilne i krvave sukobe. Religija se često zloupotrebljava za političke ciljeve i za pribavljanje vlasti, ponekad ratom. Zbog toga smo puni gađenja.

Mi osuđujemo takve štetne uticaje i izjavljujemo da su nepotrebni. *Etika* već postoji u vjerskim učenjima svijeta koji može da računa sa svjetskom opasnošću. Naravno, ta etika ne daje direktna rješenja za sve bes-krajne svjetske probleme, ali osigurava moralnu osnovu za bolji pojedinačni i svjetski poredak: *Vizija* koja može da odvoji žene i muškarce od beznađa, a društvo od haosa.

Mi smo osobe koje su se posvetile pravilima i praksi svjetskih religija. Mi potvrđujemo da već postoji slaganje među religijama, što može biti osnova za svjetsku etiku – minimalno *osnovno slaganje* u pogledu *vrijednosti* koje ih vežu, neopozivi *standardi*, i *osnovni moralni stavovi*.

I. NEMA NOVOG SVJETSKOG PORETKA BEZ NOVE SVJETSKE ETIKE

Mi, žene i muškarci različitih vjera i dijelova svijeta se stoga obraćamo svim ljudima, religioznim i nereligioznim. Želimo da izrazimo sljedeća uvjerenja koja smatramo zajedničkim:

- Svi smo *odgovorni za bolji svjetski poredak*.
- Naše angažovanje u cilju postizanja ljudskih prava, slobode, pravde, mira i očuvanja Zemlje je apsolutno potrebno.
- Naše različite vjerske i kulturne tradicije ne smiju spriječiti naše zajedničko uključivanje u suprotstavljanje svim oblicima nehumanosti i u rad na većoj humanosti.

- Principe izražene u *Svjetskoj etici* mogu afirmisati svi pojedinci koji posjeduju etička uvjerenja, bilo da su religiozni ili ne.
- Kao *religiozne* i *duhovne osobe* mi baziramo svoje živote na konačnoj realnosti, odakle izvlačimo svoju duhovnu snagu i nadu, u vjeri, u molitvi ili meditaciji, među svijetom ili u tišini. Na nama je naročita odgovornost za dobrobit čitave ljudske rase i briga za planetu Zemlju. Ne smatramo sebe boljim od drugih žena i muškaraca, ali vjerujemo da prastara mudrost naših religija može da pokaže put u budućnost.

Nakon dva svjetska rata i na kraju hladnog rata, propasti fašizma i nacizma, uzdrmanosti osnova komunizma i kolonijalizma, ljudski rod je ušao u novu fazu svoje historije. Danas posjedujemo dovoljno ekonomskih, kulturnih i duhovnih izvora da otpočnemo sa boljim svjetskim poretom. Ali stare i nove *etničke, nacionalne, društvene, ekonomske i vjerske napetosti* prijete mirnoj izgradnji boljeg svijeta. Iskusili smo tehnološki napredak veći nego ikad prije, ali vidimo da se siromaštvo, glad, umiranje djece, nezaposlenost, bijeda i rušenje prirode u cijelom svijetu nisu smanjili nego su se još povećali. Mnogim ljudima prijeti ekonomska propast, društveni nered, politička marginalizacija, ekološka katastrofa i nacionalno uništenje.

U takvoj dramatičnoj svjetskoj situaciji ljudskom rodu je potrebna *vizija ljudi koji mirno žive zajedno*, etničkih i etičkih grupa i religija koje dijele odgovornost za brigu o Zemlji. Vizija počiva na nadama, ciljevima, idealima, standardima. Ali u čitavom svijetu sve je iskliznulo iz naših ruku. Ipak smo uvjereni da su, uprkos njihovim čestim zloupotrebama i promašajima, vjerske zajednice te koje su obavezne da pokažu da se takve nade, ideali i standardi mogu sačuvati, utemeljiti i egzistirati. Ovo se naročito odnosi na modernu državu. Garancije za slobodu, savjest i religiju su potrebne, ali one ne zamjenjuju osnovne vrijednosti, uvjerenja i norme koje vrijede za sva ljudska bića bez obzira na njihovo socijalno porijeklo, pol, boju kože, jezik ili vjeru.

Uvjereni smo u osnovno jedinstvo ljudske porodice na Zemlji. Podsjećamo se na Univerzalnu deklaraciju Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima iz 1948. godine. Želimo da ovdje uvrstimo i produbimo ono što je formalno proklamovano na nivou *prava* iz perspektive *etike*: punu realizaciju stvarnog dostojanstva ljudske osobe, neotuđivu slobodu i jednakost, u principu, za sva ljudska bića i neophodnu solidarnost i međuzavisnost svih ljudskih bića jednih od drugih.

Na osnovu ličnih iskustava i opterećene historije naše planete, naučili smo:

- da se bolji poredak ne može stvoriti ili nametnuti samo zakonima, propisima i konvencijama;
- da osiguranje mira, pravde i zaštite Zemlje zavisi od znanja i spremnosti muškaraca i žena da pravedno djeluju;

- da djelovanje u korist prava i sloboda pretpostavlja svijest o odgovornosti i dužnosti, te da se za to treba obratiti umovima i srcima žena i muškaraca;
- da prava bez morala ne mogu izdržati dugo i da *neće biti boljeg svjetskog poretka bez svjetske etike*.

Pod *svjetskom etikom* mi ne mislimo na svjetsku ideologiju ili *pojedinu udruženu religiju* izvan svih postojećih religija, a sigurno ne na dominaciju jedne religije nad svim drugim. Pod svjetskom etikom mislimo na *osnovno slaganje sa vrijednostima koje povezuju, na neoborive standarde i lične stavove*. Bez takvog osnovnog slaganja o etici, prije ili kasnije će svakoj zajednici zaprijetiti haos ili diktatorstvo, a individue će nestati.

II. OSNOVNI ZAHTJEV: SA SVAKIM LJUDSKIM BIĆEM TREBA HUMANO POSTUPATI

Svi smo mi grešni, nesavršeni muškarci i žene sa svojim ograničenjima i slabostima. Znamo za realnost zla. Upravo zbog toga se osjećamo obaveznim, radi svjetske dobrobiti, da izrazimo što bi trebala da bude svjetska etika – za pojedinca kao i za zajednice i organizacije, za države kao i za same religije. Vjerujemo da naše, često milenijima stare religije i etičke tradicije, obezbjeđuju *etiku* koja je *uvjerljiva i praktična za sve žene i muškarce dobre volje*, religiozne ili ne.

U isto vrijeme znamo da naše različite religije i etičke tradicije nude vrlo različite osnove za ono što je korisno i što je nekorisno muškarcima i ženama, što je pravo a što krivo, što je dobro a što je zlo. Ne želimo da uljepšamo ili zanemarimo ozbiljne razlike među pojedinim religijama. Međutim, one ne bi trebalo da nas odvedu od javnog proklamovanja onih stvari *koje su već zajedničke* i koje zajednički potvrđujemo, svaku pojedinačnu na našoj vjerskoj ili etičkoj osnovi.

Znamo da religije ne mogu riješiti okolišne, ekonomske, političke i socijalne probleme na Zemlji. Međutim, one mogu da obezbijede ono što se očevidno ne može postići ekonomskim poslovima, političkim programima ili samim pravnim propisima: *promjenu* u unutrašnjoj orijentaciji, svu mentalnost, *srca ljudi*, i promjenu od loše staze na novu orijentaciju u životu. Ljudskom društvu hitno su potrebne društvene i ekološke reforme, ali mu je isto tako hitno potrebna duhovna obnova. Kao religijske i duhovne osobe, mi se posvećujemo tom zadatku. Duhovna snaga religija može da ponudi osnovni smisao vjere, tlo za značenje, konačne standarde i duhovni dom. Naravno, religije su vjerodostojne samo kad eliminišu one sukobe koji proističu iz samih religija, ogolivši zajedničku aroganciju, nepovjerenje, predrasudu i

čak neprijateljske predodžbe i na taj način pokazu poštovanje prema tradiciji, svetim mjestima, svetkovinama i ritualima ljudi koji drugačije vjeruju.

Sada kao i prije, sa ženama i muškarcima se nehumano postupa u cijelom svijetu. Njima se oduzimaju njihove mogućnosti i njihove slobode, njihova ljudska prava se gaze, potcjenjuje se njihovo dostojanstvo. Ali sila ne čini pravdu! U ime čitavog ljudskog roda naša vjerska i etička uvjerenja zahtijevaju da se *prema svakom ljudskom biću humano postupa*.

To znači da svako ljudsko biće, bez razlike na godine, pol, rasu, boju kože, fizičke ili mentalne mogućnosti, religiju, političke poglede ili nacionalno ili socijalno porijeklo posjeduje neotuđivo i *nepovredivo dostojanstvo* i da je stoga svako, pojedinac kao i država, obavezan da slavi to dostojanstvo i da ga štiti. Ljudska bića moraju uvijek biti subjekti prava, moraju biti cilj, nikad puko sredstvo, nikad predmeti komercijalizacije i industrijalizacije u privredi, politici i medijima, u istraživačkim institutima i industrijskim kooperacijama. Niko ne stoji 'iznad dobra i zla' – nijedno ljudsko biće, nijedna društvena klasa, nijedna uticajna interesna grupa, nijedan kartel, nijedan policijski aparat, nijedna armija i nijedna država. Suprotno: posjedujući razum i svijest, svako ljudsko biće je obavezno da se ponaša na pravi ljudski način, da *čini dobro i izbjegava zlo*.

Namjera je svjetske etike da razjasni šta to znači. Pri tome želimo da oživimo neoborive, bezuvjetne etičke norme. One ne bi trebalo da budu veze i lanci, nego pomoć i potpora ljudima u nalaženju i ponovnom ostvarivanju smjera, vrijednosti, orijentacije i značenja njihovih života.

Postoji princip koji se nalazi i koji je preživio u mnogim religioznim i etičkim tradicijama čovječanstva hiljadama godina: *Ono što ne želiš da se tebi učini, to nemoj činiti ni ti drugima*. Ili, u pozitivnom izrazu: *Što želiš da se tebi učini, čini to i ti drugima*. To bi bila neoboriva, bezuvjetna norma za sve oblasti života, za porodice i zajednice, za rase, nacije i religije.

Svaki oblik egoizma bi trebalo da se odbaci. Sva sebičnost, bilo individualna ili kolektivna, bilo da je u obliku klasnog pristupa, rasizma, nacionalizma ili seksizma. Osuđujemo sve to, jer ono priječi ljudska bića da budu autentično ljudska. Samoodređivanje i samoshvatanje su potpuno ispravni dok god nisu odvojeni od ljudske samoodgovornosti, to jest od odgovornosti za druga ljudska bića i za planetu Zemlju.

Taj princip implicira vrlo konkretne standarde kojih se mi, ljudska bića, trebamo čvrsto držati. Iz toga proizilaze *četiri široke, prastare linije vodilje* za ljudsko ponašanje koje se nalaze u većini svjetskih religija.

III. NEOPOZIVA PRAVILA

1. Obaveza prema kulturi nenasilja i poštivanja života

Bezbrojne žene i muškarci svih krajeva i svih religija nastoje da žive neograničeni egoizmom, nego odani svojim bližnjim i svijetu oko sebe. Ipak,

u čitavom svijetu nalazimo beskrajnu mržnju, zavist, ljubomoru i nasilje, ne samo među pojedincima nego i među socijalnim i etničkim grupama, među klasama, rasama, nacijama i religijama. Korištenje nasilja, trgovine drogom i organizovanog kriminala, koji se često koristi novim tehničkim mogućnostima, dostigli su svjetske razmjere. U mnogim mjestima vlada teror "odozgo", diktatori ugnjetavaju svoj vlastiti narod, a institucionalizirano nasilje široko je rasprostranjeno. Čak i u nekim zemljama u kojima postoje zakoni za zaštitu sloboda pojedinaca muče zatvorenike, sakate žene i muškarce, ubijaju taoce.

A. U velikim starim religijama i etičkim tradicijama ljudskog roda nalazimo zapovijed: *Ne ubij!* Ili u pozitivnom smislu: *Poštuj život!* Ponovo se osvrnimo na posljedice ove prastare zapovijedi: Svi ljudi imaju pravo na život, sigurnost i slobodan razvoj pojedinca dok ne povrijede prava drugih. Niko nema pravo da fizički ili psihički muči, ozlijedi, a najmanje ubije ikoje ljudsko biće. I nijedan narod, nijedna država, nijedna rasa, nijedna religija nemaju prava da mrze, budu pristrasne, vrše "čišćenje", protjeruju, a najmanje likvidiraju "stranu" manjinu koja je različita u ponašanju ili se drži drugačijeg vjerovanja.

B. Naravno, gdje god postoje ljudi biće sukoba. Takvi sukobi, međutim, trebalo bi da se rješavaju bez nasilja, unutar zakona. To vrijedi i za države i za pojedince. Osobe koje imaju političku vlast moraju raditi unutar zakonskog poretka i posvetiti se najnenasilnijim i što je moguće miroljubivijim rješenjima. I one bi trebalo da na tome rade u okviru međunarodnog poretka mira kojem je samom potrebna zaštita i odbrana od počinitelja nasilja. Naoružavanje je pogrešan put, razoružanje je pravilo našeg vremena. Neka se niko ne vara: čovječanstvo neće preživjeti bez svjetskog mira!

C. Mladi svijet mora da nauči u kući i u školi da nasilje ne smije da bude sredstvo izravnavanja razlika sa drugima. Samo na taj način može da se izgradi *kultura nenasilja*.

D. Ljudska osoba je beskrajno vrijedna i mora se bezuslovno štititi. Ali isto tako *životi životinja i biljaka* koje zajedno sa nama nastanjuju ovu planetu zaslužuju zaštitu, očuvanje i brigu. Bezgranična eksploatacija prirodnih osnova života, bezobzirno razaranje biosfere i militarizacija kosmosa predstavljaju nasilje. Kao ljudska bića, mi snosimo naročitu odgovornost – posebno imajući u vidu buduće generacije – prema Zemlji i kosmosu, prema zraku, vodi i tlu. Svi smo mi zajedno povezani u ovom kosmosu i svi zavisimo jedni od drugih. Svaki od nas ovisi o dobrobiti svih. Stoga se ne smije podsticati prevlast ljudi nad prirodom i kosmosom. Umjesto toga, moramo gajiti život u harmoniji sa prirodom i kosmosom.

E. Biti autentično human u duhu naših velikih religijskih i etičkih tradicija znači da se u javnom kao i privatnom životu moramo brinuti o drugima i biti spremni da pomognemo. Nikad ne smijemo biti okrutni i brutalni. Svi

ljudi, svaka rasa, svaka religija mora da pokazuje toleranciju i poštovanje – u stvari visoko razumijevanje – svih drugih. Manjinama je potrebna zaštita i podrška, bilo da su rasne, etničke ili vjerske.

2. Odanost kulturi solidarnosti i pravednom ekonomskom poretku

Bezbrojni ljudi i žene svih krajeva i religija nastoje da provedu život u solidarnosti sa drugima i da rade na autentičnom ispunjenju svojih sklonosti. Ipak, u čitavom svijetu nalazimo beskrajnu glad, oskudicu i neimaštinu. Nisu samo pojedinci, nego su naročito odgovorne za tu tragediju nepravedne institucije i strukture. Milioni ljudi su bez posla, milione eksploatišu niskim platama, guraju na rub društva sa mogućnošću da u budućnosti propadnu. U mnogim je zemljama golema provalija između bogatih i siromašnih, između moćnih i nemoćnih. Živimo u svijetu u kojem su totalitarni državni socijalizam kao i neobuzdani kapitalizam razorili mnoge etičke i duhovne vrijednosti. Materijalistički mentalitet potpomaže pohlepu za bezgraničnim profitom i grabljenje plijena. Ti zahtjevi traže više i više iz izvora zajednice, a da ne obavezuju pojedince da više doprinose. Rak rana društvenog zla korupcije se širi i u zemljama u razvoju i u razvijenim zemljama. U tradicijama prastarih religija nalazimo zapovijed: *Ne kradi!* Ili u pozitivnom smislu: *Radi pošteno i časno!* Vratimo se ponovo na posljedice te prastare zapovijedi: Niko nema prava, na bilo koji način, da pljačka ili otima imovinu druge osobe ili zajednice. Dalje, niko nema pravo da koristi njenu ili njegovu imovinu a da ne brine o potrebi društva ili o Zemlji.

B. Gdje vlada krajnje siromaštvo, širi se bespomoćnost i beznade, a krađa se iznova javlja radi preživljavanja. Gdje su vlast i bogastvo neograničeno nagomilani, rastu neizbježno osjećanja zavisti, zlovolje i otrovne mržnje i pobune među onima koji su poniženi i gurnuti na marginu života. To vodi do nasilja s jedne i s druge strane, kao odgovora. Ne varajmo se: Nema svjetskog mira bez svjetske pravde!

C. Mladi svijet mora da uči kod kuće i u školi da imovina, ma kako ograničena, nosi sobom obavezu i da njeno korištenje treba u isto vrijeme da služi opštem dobru. Samo tako može da se izgradi *pravedan ekonomski poredak*.

D. Ako stanje najsiromašnijih miliona ljudi na ovoj planeti, naročito žena i djece, treba da se poboljša, svjetska ekonomija mora se pravednije strukturirati. Pojedinačna dobra djela i projekti pomoći su nedovoljni, ma kako da su prijeko potrebni. Učešćem svih država i uprava međunarodnih organizacija potrebno je da se izgrade pravedne ekonomske institucije.

Rješenje koje mogu da podrže sve strane mora se tražiti u krizi vezanoj za dugove i siromaštvu drugog svijeta koji se raspada, čak i više, trećeg svijeta. Naravno, konflikti zbog interesa su neizbježni. U razvijenim zemljama se mora praviti razlika između neophodne i bezgranične potrošnje, između

društveno korisne i nekorisne upotrebe vlasništva, između opravdane i neopravdane uporebe prirodnih izvora i između tržišne ekonomije koja samo donosi profit i one koja je društveno korisna i ekološki orijentisana. Čak i zemlje u razvoju moraju da nađu svoju nacionalnu savjest.

Dok god oni koji upravljaju, prijete da potisnu one kojima upravljaju, dok god institucije prijete pojedincima i dok god vlast pritišće pravo, mi moramo da se odupremo, kad god je to moguće, nenasilno.

E. Biti autentično human u duhu naših velikih religija i etičkih tradicija znači kako slijedi:

- Moramo upotrebljavati ekonomsku i političku vlast u *službi čovječanstva* umjesto da je koristimo u okrutnoj borbi za dominaciju.
- Moramo razvijati duh saosjećanja sa onima koji pate, sa naročitom brigom za djecu, stare, siromašne, sakate, izbjeglice i usamljene.
- Moramo gajiti *zajedničko poštovanje* i obzir, da bismo postigli razuman balans interesa, umjesto razmišljanja samo o bezgraničnoj vlasti i neizbježnoj konkurentnoj borbi.
- Moramo cijeniti osjećaj *umjerenosti i skromnosti* umjesto nezasićene pohlepe za novcem, prestižom i potrošnjom. Ljudi pohlepom gube 'dušu', slobodu, spokoj, unutrašnji mir i sve ono što ih čini ljudima.

3. Odnos kulture tolerancije i životu istinitosti

Bezbrojne žene i muškarci svih krajeva i religija nastoje da provode častan i pravičan život. Ipak, u cijelom svijetu susrećemo beskrajne laži, prevare i licemjerje, ideologiju i demagogiju:

- političare i poslovne ljude koji koriste laži radi uspjeha,
- mas medije koji šire ideološku propagandu umjesto tačnog izvještavanja, lažne informacije umjesto pravih, cinični komercijalni interes umjesto istine,
- naučnike i istraživače koji se odaju moralno sumnjivim ideološkim i političkim programima ili ekonomski zainteresovanim grupama ili one koji odobravaju istraživanja koja gaze osnovne etičke vrijednosti,
- predstavnike religija koji ne uvažavaju druge religije kao da su manje vrijedne i koji propovijedaju fanatizam i netolerantnost umjesto poštovanja i razumijevanja.

A. U velikim prastarim religijama i etičkim tradicijama ljudskog roda nalazimo zapovijed: *Ne laži!* Ili u pozitivnom smislu: *Govori i radi istinito!* Osvrnimo se ponovo na posljedice ove prastare zapovijedi: Nijedna žena ili

muškarac, nijedna institucija, nijedna država ili vjerska zajednica nemaju pravo da govore laži drugim ljudima.

B. Ovo se naročito odnosi

- na one koji rade u mas medijima kojima smo dali slobodu da izvještavaju radi istine i na taj način im dajemo službu čuvara. Oni ne stoje iznad morala ali imaju obavezu da poštuju ljudsko dostojanstvo. Oni nemaju pravo da se upliću u privatne sfere ljudi, da manipulišu javnim mišljenjem ili iskrivljuju realnost,
- na umjetnike, pisce i naučnike kojima garantujemo umjetničke i naučne slobode. Oni nisu isključeni iz opštih etičkih standarda i moraju služiti istini,
- na vođe država, *političare* i *političke partije* kojima predajemo našu vlastitu slobodu. Kad oni lažu u lice svom narodu, kad manipulišu istinom ili kad su krivi za podmitljivost ili okrutnost u unutrašnjim ili inostranim poslovima, oni napuštaju svoj kredibilitet i zaslužuju da izgube službu i birače. Nasuprot tome, javno mišljenje treba da pomogne onim političarima koji uvijek smiju da ljudima kažu istinu,
- na kraju, na predstavnike religija. Kad izazivaju predrasude, mržnju i neprijateljstvo prema onima koji vjeruju na drugačiji način ili čak iniciraju ili opravdavaju vjerske ratove, oni zaslužuju osudu ljudskog roda i gubitak sljedbenika.

Niko nek ne bude prevaren: nema svjetske pravde bez istine i humanosti.

C. Mladi svijet mora da nauči kod kuće i u školi da misli, govori i radi *istinito*. Oni imaju pravo na informaciju i obrazovanje da bi mogli da donose odluke koje će oblikovati njihov život. Bez etičkog oblikovanja oni će teško biti sposobni da razlikuju važno od nevažnog. U svakodnevnoj poplavi informacija, etički standardi će im pomoći da uoče kad im se mišljenja prikazuju kao činjenice, kad su interesi prikriveni, tendencije pretjerane a činjenice iskrivljene.

D. Biti autentično human u duhu naših velikih religija i etičkih tradicija, znači sljedeće:

- Ne smijemo miješati slobodu sa samovoljom ili pluralizam sa ravnodušnošću prema istini.
- Moramo *gajiti istinitost* u svim našim odnosima umjesto nečasnosti, licemjerja i oportunizma.
- Moramo *neprestano tražiti istinu* i neiskvarenu iskrenost umjesto širenja ideoloških ili stranačkih poluistina.
- Moramo hrabro *služiti istini* i moramo ostati postojani i dostojni povjerenja umjesto da se prepuštamo oportunističnom prilagođavanju životu.

4. Odanost kulturi jednakih prava i partnerstva među muškarcima i ženama

Bezbrojni muškarci i žene svih krajeva i religija nastoje da žive u duhu partnerstva i odgovornog djelovanja u oblasti ljubavi, seksualnosti i porodice. Ipak, u čitavom svijetu postoje oblici patrijarhata, dominacije jednog pola nad drugim, eksploatacije žena, seksualnog iskorištavanja djece i prisilne prostitucije, što je za osudu. Suviše česta društvena nejednakost gura žene, a čak i djecu, u prostituciju kao sredstvo preživljavanja – naročito u manje razvijenim zemljama.

A. U velikim starim religijskim i etičkim tradicijama čovječanstva nalazimo zapovijed: *Ne vrši seksualni nemoral!* Ili u pozitivnom smislu: *Poštujte i volite jedni druge!* Razmotrimo ponovo posljedice ove prastare zapovijedi: Niko nema pravo da ponizi druge do pukog seksualnog predmeta, da ih dovede ili ih drži u seksualnoj zavisnosti.

B. Osuđujemo seksualnu eksploataciju i seksualnu diskriminaciju kao jedan od najgorih oblika ljudske degradacije. Dužnost nam je da se protivimo kad god se podržava dominacija jednog pola nad drugim – čak i u ime vjerskih uvjerenja; kad god se seksualna eksploatacija toleriše, kad se prisiljava na prostituciju ili kad se za to koriste djeca. Ne varajmo se: nema autentičnog humanizma bez zajedničkog života u partnerstvu.

C. Mladi ljudi moraju da nauče kod kuće i u školi da seksualnost nije destruktivna ili eksploativna snaga, nego da je kreativna i afirmativna. Seksualnost kao životno afirmirajući oblikovatelj zajednice može biti djelotvorna samo kad partneri prihvataju odgovornosti njegovanja međusobne sreće.

D. Odnos među muškarcima i ženama treba da karakteriše ne gospodarsko ponašanje ili eksploatacija nego ljubav, partnerstvo i povjerenje. Ljudsko ispunjenje nije identično sa polnim zadovoljstvom. Seksualnost treba da izražava i pojačava ljubavni odnos u životu jednakih partnera.

Neke vjerske tradicije poznavaju ideal dobrovoljnog odricanja od pune upotrebe seksualnosti. Dobrovoljno odricanje može isto tako da bude izraz identiteta i značajno ispunjenje.

E. Društvenu instituciju braka, upkos svih njenih kulturnih i vjerskih raznolikosti, karakterišu ljubav, odanost i stalnost. Brak ima za cilj i treba da garantuje sigurnost i međusobnu podršku suprugu, supruzi i djetetu. On treba da osigura prava svih članova porodice. Sve zemlje i kulture treba da razviju ekonomske i društvene odnose koji će omogućiti bračni i porodični život vrijedan ljudskih bića, naročito za starije ljude. Djeca imaju pravo na obrazovanje. Roditelji ne smiju da eksploatišu djecu niti djeca roditelje. Njihov odnos treba da odražava međusobno poštovanje, razumijevanje i brigu.

F. Biti istinski human u duhu naših velikih religijskih i etičkih tradicija znači sljedeće:

- Potrebno nam je međusobno poštovanje, *partnerstvo* i razumijevanje umjesto patrijarhalne dominacije i degradacije koje su izraz nasilja i izazivaju protivnasilje.
- Potrebna nam je međusobna briga, tolerancija, spremnost na harmoniju i *ljubav* umjesto bilo kog oblika želje za posjedovanjem ili seksualne zloupotrebe.

Samo ono što se već doživjelo u ličnim i porodičnim odnosima može se praktikovati na nivou nacija i religija.

IV. TRANSFORMACIJA SVIJEŠTI

Historijsko iskustvo pokazuje sljedeće: Zemlja se ne može promijeniti nabolje ako ne postignemo transformaciju u svijesti pojedinca i u javnom životu. Mogućnosti za transformaciju su već zasjale u takvim oblastima kao što su rat i mir, ekonomija i ekologija, u kojima su se desile fundamentalne promjene tokom posljednjih desetljeća. Transformacija se mora postići i u oblasti etike i vrijednosti! Svaki pojedinac ima prirođeno dostojanstvo i neotuđiva prava, a svaki i neminovnu odgovornost za ono šta ona ili on čine ili ne čine. Sve naše odluke i djela, čak i naši propusti i greške, imaju posljedice.

Održavanje ovog smisla odgovornosti živim, njegovo produbljivanje i prenošenje na sljedeće generacije, je naročit zadatak religije. Mi smo realni u tome šta smo postigli, pa insistiramo da se razmotri sljedeće:

1. Univerzalno slaganje o *mnogo raspravljanim etičkim pitanjima* (od bio- i seksualne etike preko mas medija i naučne do ekonomske i političke etike) biće teško postići. Ipak, čak i za mnoga kontroverzna pitanja mogu se naći odgovarajuća rješenja u duhu fundamentalnih principa koja smo ovdje zajednički razmotrili.
2. U mnogim sferama života je već postignuta nova svijest o etičkoj odgovornosti. Stoga bismo bili zadovoljni kad bi što je moguće više *profesija*, kao što su ljekari, naučnici, poslovni ljudi, novinari i političari razvili savremena *etička pravila* koja bi obezbijedila određene upute za neugodna pitanja tih određenih profesija.
3. Iznad svega, mi insistiramo da *različite vjerske zajednice* formulišu svoju *specifičnu etiku*: Šta svaka vjerska tradicija ima da kaže, na primjer, o značenju života i smrti, stalnim trpljenjima i o praštanju grijeha, o nesebičnom žrtvovanju i potrebi odricanja, o samilosti i radosti? To će produbiti i učiniti određenijom već vidljivu svjetsku etiku.

U zaključku, apelujemo na sve stanovnike ove planete. Zemlja se ne može promijeniti nabolje ako se ne promijeni svijest pojedinca. Mi obećavamo da ćemo raditi na takvoj transformaciji pojedinačne i kolektivne svijesti radi buđenja naših duhovnih snaga kroz razmišljanja, meditaciju, molitvu ili pozitivno razmišljanje u cilju *promjene srca*. Zajedno možemo pomaknuti planine! Bez želje da se izložimo opasnosti i spremnosti na žrtvovanje ne može biti fundamentalne promjene naše situacije! Stoga se posvećujemo zajedničkoj svjetskoj etici, radi boljeg međusobnog razumijevanja kao društveno korisnog, mirotvornog i prema Zemlji prijateljskog načina života.

*Pozivamo sve muškarce i žene,
bilo da su religiozni ili ne, da učine isto!*

S engleskog preveo: Nenad Bojanić

WELT ETHOS – FONDACIJA ZA INTERKULTURNO I INTERRELIGIJSKO ISTRAŽIVANJE, OBRAZOVANJE I SASTANKE

HISTORIJA

Pitanje globalne etike potiče iz knjige profesora Hansa Künga, "Globalna odgovornost" (1990), koja je prvi put objavljena na engleskom jeziku 1991. Iz ove knjige programski se razvila ideja da svjetske religije mogu da doprinesu miru ljudskog roda samo ako se usredsrede na one elemente koje već imaju kao zajedničke: na fundamentalni konsenzus vrijednosti koje ih povezuju, neopozive standarde i lične stavove. Baza Globalnog etičkog projekta je osnovno uvjerenje da:

- Nema mira među nacijama bez mira među religijama.
- Nema mira među religijama bez dijaloga među religijama.
- Nema dijaloga među religijama bez istraživanja osnova religija.

Prvi glavni rezultat istraživanja osnova religija bila je "Deklaracija za globalnu etiku" koju je potvrdio Parlament svjetskih religija u Čikagu 1993. godine. Nacrt je napisao Hans Küng u Institutu za ekumenska istraživanja Univerziteta u Tübingenu. Ovom deklaracijom, po prvi put, predstavnici svih religija dogovorili su se o principima globalne etike i obavezali se na četiri neopozive preporuke, kojima je konkretan oblik kako slijedi:

- Obaveza na kulturu nenasilja i poštivanja života.
- Obaveza na kulturu solidarnosti i pravedan ekonomski poredak.
- Obaveza na kulturu tolerancije i života u istinitosti.
- Obaveza na kulturu jednakih prava i partnerstva među muškarcima i ženama.

Globalna etička fondacija je nastala darežljivošću grofa K.K. von der Groebena. On je 1995. godine pročitao "Globalnu odgovornost" i bio njom impresioniran toliko da je odredio izvjesnu sumu za širenje ideje globalne etike. Po riječima njenog osnivača, Fondacija treba da pokaže da postoje vrijednosti koje više zadovoljavaju od materijalnog zadovoljstva, a da predavanje višem cilju donosi veliku sreću. Moramo se odreći uživanja u "ispunjenu sobom" i opsjednutosti prosperitetom i objasniti ljudima da ako hoćemo da živimo zajedno u miru i slobodi trebaju nam visoke etičke norme. Možda će se mnogo ljudi vezati uz našu inicijativu. Ima mnogo posla i mnogo toga da se uradi!

Kamate na glavnici Fondacije osiguraće da se jedan mali istraživački tim pod vodstvom Hansa Kunga može angažovati na dugoročnom poslu oko unapređivanja globalne etike. Fondacija će isto tako da podrži dalje inicijative i projekte u vezi sa njenim ciljevima. Osnova programa Fondacije je Deklaracija prema globalnoj etici prihvaćena od Parlamenta svjetskih religija.

CILJEVI FONDACIJE

1. *Provođenje, potpomaganje interkulturalnog i interreligijskog istraživanja*

Ovaj cilj će se postići naročito kroz teološka i druga istraživanja u oblasti osnova religija, a naročito produkcijom i promocijom akademskih publikacija (knjiga i članaka) u cilju interkulturalnog i inter-denominacionog razumijevanja.

2. *Stimulacija i implementacija interkulturalnog i interreligijskog obrazovanja*

Ovaj cilj će se naročito postići:

- putem proučavanja i predavanja u cilju širenja rezultata istraživanja kojem je pokrovitelj Fondacija, naročito ideja koje se odnose na osnovnu etiku zajedničku svim muškarcima i ženama, globalnu etiku. To će se činiti u crkvama, koledžima, akademijama, školama, univerzitetima, udruženjima i zainteresovanim grupama bilo koje vrste, nacionalnim i međunarodnim;
- putem daljeg obrazovanja zainteresovanih, kroz konferencije, predavanja, seminare i radne grupe u cilju produbljivanja tema globalne etike;
- putem objavljivanja u cilju unapređenja globalne etike kroz medije (članke u novinama, intervju, radio i televizijske programe).

3. *Olakšavanje i pomaganje međukulturalnih i međureligijskih susreta neophodnih za istraživanja i obrazovanje:*

Ovaj cilj će se naročito postići:

- stimulisanjem i potpomaganjem inicijativa u društvu, politici i kulturi u interesu razumijevanja među ljudima (npr. mjere za izgradnju povjerenja među religijama);
- promocijom sastanaka među ljudima različitih kultura i religija (kolokviji, studijska putovanja i kongresi);
- razvojem postojećih mreža međukulturalnih i međureligijskih odnosa u cilju unapređenja globalne etike;
- pristupačnošću ključnim dokumentima i literaturi uz pomoć modernih tehnologija komuniciranja.

LITERATURA

Osnovna literatura

Hans Küng, *Global Responsibility, In Search of a New World Ethic* (SCM Press, London/Continuum, New York 1991.).

Hans Küng, – Karl-Josef Kuschel (Eds.), *A Global Ethic, The Declaration of the Parliament of the World's Religions* (SCM Press, London/Continuum, New York 1993.).

Religijska situacija našeg vremena

Hans Küng, *Judaism* (SCM Press, London/Crossroad, New York 1992.).

Hans Küng, *Christianity, Its Essence and History* (SCM Press, London/Continuum, New York 1995.).

Hans Küng, *Islam* (u pripremi).

Za dalju diskusiju

Hans Küng – Karl-Josef Kuschel (Eds.), *Weltfrieden durch Religionsfrieden. Antworten aus den Weltreligionen* (Serie Piper 1962, München 1993.).

Karl-Josef Kuschel, *Abraham. A Symbol of Hope for Jews, Christians and Muslims* (SCM Press, London/Crossroad, New York 1995.).

Johannes Rehm (Ed.), *Verantwortlich leben in der Weltgemeinschaft. Zur Auseinandersetzung um das "Projekt Weltethos". Mit Beiträgen von Wolfgang Huber u.a.* (Chr. Kaiser, Güterloh 1994.).

Johannes Lähnemann (Ed.), *"Das Projekt Weltethos" in der Erziehung. Referate und Ergebnisse des Nürnberger Forums 1994* (E. B. – Verlag, Hamburg 1995.).

Hans Küng (Ed.), *Yes to a Global Ethic* (SCM Press, London/Crossroad, New York 1996.).

Karl-Josef Kuschel, (Ed.), *Weltethos und Wissenschaften. Beiträge aus Philosophie und Theologie, Wirtschafts-, Social- und Kulturwissenschaften* (in preparation).

ORGANIZATION

Board Graf K.K. von der Groeben (Founder)
Prof. dr. Hans Küng (President)
Prof. dr. Karl-Josef Kuschel (Vice-president)
Managing Director Dipl.- Theol. Stephan Schlensog
Adress Waldhäuser Strasse 23
D-72076 Tübingen
Germany
Phone 49-70 71 – 626 46
Fax 49-70 71 – 6101 40
E-mail: office@stiftung-weltethos.uni-tuebingen.de
Internet: www.uni-tuebingen.de/stiftung-weltethos
Bank Deutsche Bank Tübingen
Bank Code 640 700 85
Account Number 12 12 620

